Эхэ һайхан нютагаа эб хамта мандуулая!

БУРЯАД ҮНЭН

1921 оной декабрийн 21-һээ гаран

Бүгэдэ арадай газетэ

1993 МАРТ 12
Хабарай эхин (бар) һарын 19
ПЯТНИЦА
Гарагай 6
№ 46 (15660)
газетын сэн: захиалаг — 50 мүн., Хэлсээтэ сэн

РУУШЫН ДҮН ЮУ ХАРУУЛААБ?

Үндэр ажахын шэнжэлэл

...шье боложо байхалай ябаса, үдэр ...нгэрэлгэ тогтохо даа. Мэдээгүй ...нэ жэлэймией тухоёр һара үнгэрүү.

...соо республикын ажалшад, малшад ...лжэ гарабаб? Айрхэтэй энэ жэлэй ...ямраар дабагуһа мал хэр онагдажа, тэдээнһээ ...шаг шэмэ—мяхан, ...эгэн гүрэндэ хэдэ ...удалдагдаһаб тэнон ...олохон зонние һотой ёһотой.

...ээ уламжалан, Стахёо табижа, ...ухаан бодолые ...бэлдэхэ хэрэгтэ

Т. САМ...

...ргуулагшадта

...ДА ТУ...

...огородой хүрэ... хэмжээнэй үгэ... ...банай нэгэ ... али модоной ху... ...һэ хээд худалга...

Удаань 10 ка... лимол хүрьһэн ...грамм аммиагай ...ай), 10 грамм суперфосфо... калимагнезин нэмэ... лэгты.

Пикеровско хэ... хахад һарын үн... хада, рассадатай ...охитхэ. Энэ үеэ... лэдэ хубинин х... ...гоон хоног соо ...уһалхэ Рассада... ...үргаа һаань, бай... мочевинэ ба х... (орондоань сэхэ х... ...доной үнэһэн б... хэдэ грачул болго... бага суперфосф... жүүлхэлэ болохо... фадаа 1 литр ... соо 6—8 часай ...гаад, шүүнэнэй... лэгдэхэн үтэгэ... дээрэнь, нэмэдэ... үтэгжүүлэгты.

Л. МУН...

БУРЯ...
мүнөөдэрэй ...

«Россин Федер... дай депутадуудай... бэшэ VIII съезд ... мэдээсэл.

Байгалай ... университет. «... ашаглахэ политик... бэрилэгшын карт... шадарай баяжуг... новай статьяг...

Медицинын ... ранзан рак у... на»—А. Ваг...

«Фернанде... мон хоёр ... байһан гү?»... («Новости» ГИА...

Хайрата эсэг... ба ажалай ветер...
ЦЫДЕНЖА...
Бальжинни...
...наһа барааһан Буряад Рес... Журналистнуудай... боон. «Буряад ... «Правда Буряти... лон «Бурятия» ...нуудэй редак... коллективуудт... үнэн» газетын р... хүдэлмэрилэгшэ... Бальжинимаева ...шаналал гашуудг... дүүгнэ.

Шэтын область... дарын районой ... тосхондо мартын ... хүдөөлүүлэгдэхэ...

БУРЯ...
мүнөөдэрэй ...

«Россин Федер... дай депутадуудай... бэшэ VIII съезд ... мэдээсэл.

Байгалай ... университет. «... ашаглахэ политик... бэрилэгшын карт... шадарай баяжуг... новай статьяг...

Медицинын ... ранзан рак у... на»—А. Ваг...

«Фернанде... мон хоёр ... байһан гү?»... («Новости» ГИА...

Хайрата эсэг... ба ажалай ветер...
ЦЫДЕНЖА...
Бальжинни...
...наһа барааһан Буряад Рес... Журналистнуудай... боон. «Буряад ... «Правда Буряти... лон «Бурятия» ...нуудэй редак... коллективуудт... үнэн» газетын р... хүдэлмэрилэгшэ... Бальжинимаева ...шаналал гашуудг... дүүгнэ.

Шэтын область... дарын районой ... тосхондо мартын ... хүдөөлүүлэгдэхэ...

Сэхэ харилсаа ...лбоон байгуулагдаха

...лдаа наймаанай, эко... ...ска, соёлой харилсаа ...ной талаар Буряад ...ынын, Монголой пра... ...тавануудт хооронды... ...ин хөөрдохи зүблөөн ... оной мартын 2—3-... ...аан-Баатар хотодо бо... Республикын Министр... Советэй Түрүүлэг... ...рлогшо М. И. Семе... ...тэзаргаа ороной делега... ...үтэлбэрилгэн байна.

...зүблөөнэй дүнгүүд, ...хи хараа зорилгонуудт... М. И. Семенов Ми... ...нүүдэй Советэй конфе... ...л соо үнэргэгдэнгэ... ...л дээрэ хоорэжэ үгөө... ...ликын элдэб минис... ...нүүдэй, албан зургаа... ... предприятинуудай ...рилэгшэд туг суг... ...ургаһаан байгаа.

...байгша ондэ Россин ...ынин, Монголой Пре... ...нуудэй баталһан хэл... ...бэлүүлгэдэ энэ зүб... ...нүүрэгшэй алхам боло... ...гэжэ М. И. Семе... ...мдэглэбэ.— Түрүүшын ...н дээрэ хабгдаһан ...хэбэринүүдэй олонхинь ...тлэгдэһэн байна. Үн... ...жэлэй хугасаа соо ...ороной фирма, пред... ...нууд 375 хэлсээ ба... ...юм. Тиин бүхыдоо 100 ...ийлэй продукци ху... ...гдаһан, асаргаһаан Хаагтада хилэ гараха ...ын харилса байгша ...хөрдохи хахадта дүүр... ...ээ, ашаглагдажа эхил... Улаан-Удэ—Улаан-Баа... ...ын авиалинин, уласхоо... ...ын «Сэлэнгэ» банк нэгэ... Локомотив-вагон сэнаба... ...ин заводтэ Улаан-Баа... ...түмэр замай сахилаар ...элдэб узел, деталь... ...зэһабарилагдана, бү... ...нэ, Республикын ху... ...жахынууд Монголдо үб... ...лөдхэжэ асарна. Соё... ...ордэмэй, экологиин та... ...харилсаанууд улам хүг... ...дэжэ байнхэн.

...лэшье түрүүшын зүб... ...дээрэ табигдаһан за... ...шидхэбэринүүд бэ... ...гдэгүй. Жэшээлхэдэ, ...ад Республикын, Мон... ...й Худалдаа наймаанай ...мэ юумэн элирэн гарана. Жэшээлхэдэ, үнгэрһэн жэлэй эхэ үеынхиньөө 55 процентээр схэ мяха худалдаһан Селэнгын аймагай ажахынууд шэгнүүр ехэтэй, тус бүридоо 500 шахуу килограмм татаха 738 үхэр мяханай комбинадта оруулжа, хамта 410 тонно мяха туша...аа. Кабанскын, Прибайкалийн аймагуудай ажахынууд тус бүридоо 326—370 килограмм шэгнүүртэй үхэрнүүдые мяханда худалдаһан байна.

Туранхай, жэжэ мал мяханда тушаахада түсэб даабарийн дүүргэлтын биратай урагшаа ябадаггүйнь элитэ. Эндэ нэгэ нимэ жэшээ дурдая. Мухар-Шэбэрэй аймагай бүхы ажахынууд тус бүридоо орсйдоол 213 килограмм шэгнүүртэй аяар 1295 үхэр мяханай комбинадта оруулаашье һаа, үнгэрһэн жэлэй эхэ үеынхиньөө 200 гаран тонноор бага мяха худалдаа. Бэшүүрэй, Эздын, Хаагтын, Баргажанай, Хурамхаанай, Баунтын, Тарбагатайн аймагууд бахал жэжэ, тус бүридоо 230—256 килограмм шэгнүүртэй үхэрнүүдые мяханай комбинадта ябуулаа.

Энэзн тушаа үшөө юу тэмдэглэхэб гэхэдэ, урдань ажахынуудай мяханда тушаагдаха малаа задатагүй һайнаар эдеэлүүлдэг, шахадаг, шэгнүүр ехэтэй болгожо тушаахадань лэ колхоз, совхозуудта, үгрэндэшье ашаг үрэтэй байгаа ха юм даа. Тэрэшэлэн мяханда тушаагдаһан хонидой, гахайнуудай шэгнүүр жэл бүри бага боложол байна. Байгша оной үнгэрһэн 2 һарада мяханда худалдагдаһан хонин бүхэнэй шэгнүүр миил 27 килограмм болоо. Хоёр-гурбан жэлэй саана тус бүридоо 33—35 килограмм шэгнүүртэй хонидые мяханда тушааха гээшэ гэмтэ ябадал шэнгеэр, тоологдодог байгаа бшуу.

Жэлэй үнгэрһэн хоёр һара соо 7864 тонно һүн гүрэндэ худалдагдаа гэхэ гү, али нёдондоной энэ үеынхиньөө 5746 тонноор бага һүн тушаагдаа. Илангаяа Захааминай, Ивалгын, Загарайн, Хурамхаанай аймагуудай ажахынууд гүрэндэ һү худалдалые эрид доошолуулаа. Тусхайлбал, хото городто дүтэ оршодог Загарайн аймагай ажахынууд нёдондо энэ үедэ 871 тонно һү гүрэндэ худалдаад байгаа һаа, мүнөө арай гэжэ 294 тонно һү тоһоной заводуудта ябуулаа.

Гол түлэб колхоз, совхозууд лэ гүрэндэ сагаан эдеэнэй ехэнхи хубие худалдана. Жэшээнь, нёдондэ энэ үедэ 146 тонно һүн хүн зоной хубиин ажахынуудһаа оруулагдаһан һаа, мүнөө үнгэрһэн хоёр һарада оройдоол 72 тонно һүн тушаагдаа.

Байгша ондэ республика соо бүхыдоо 230 миллион үндэгэн гүрэндэ худалдагдаха ёһотой һаа, мүнөө жэлэй хоёр һарада 30,6 миллион үндэгэн тушаагдаа гэжэ гү, али даабари 13 процентдэ хүргэгдоо. Үнгэрэгшэ жэлдэ энэзнһээ 1,1 миллионоор олон үндэгэн гүрэндэ тушаагдаад байгаа. Загарайн, Ивалгын, Хоринин аймагуудай шубуунай фабрикануудай нёдондоной хиһээ олон үндэгэ гүрэндэ худалдажа шадаа.

Эдэ бүгэдэнһөө ямар тайлбарилол хэхэб гэхэдэ, бүри урда жэлнүүдһээ хойшо мал ажалай продуктинуудые үйлэдбэрилгын ехэер доошололо байгша ондошье зогсоогдоогүй. Эндэ худоогэй бүхы ажахынуудай экономическа талаараа схэ дэрэй-толгодо-орохён ушар, мүн үбһэ тэжээлэй дутамаг, хүйтэн, саһа ехэтэй үбэлжэлэг республикын мал ажахые бүришье бэрхэтэй байдалда оруулаа. Энэ бэрхэтэй сагые схэ гээлтэ хохидолгүйгоор дабажа гараха гэжэ оролдохо гээшэ республикын мал ажалда амин шухала болоно.

Редакцийн социально-экономическа тahar.

Россин Арадай депутадуудай ээлжээтэ бэшэ VIII съезд

МОСКВА. Кремль соо Россин Арадай депутадуудай ээлжээтэ бэшэ VIII съезд хүдэлнэ. Конституционно байгуулалтые тогтууритай болгохо тухай долоодохи Съездын Тогтоолые, мүн гүрэнэй засагай федеральна зургаануудай болон тушаалта хүнүүдэй Россин Федерацийн Конституцие сахиха тухай асуудалые съезддэ хабаадагшад зүбшэн хэлсэхэ болонхой.

Россин Федерацийн Верховно Советэй Түрүүлэгшэ Руслан Хасбулатов съездые нээхэ зуураа, апрелийн 11-дэ хараалагдаһан референдум тухай асуудалые хойшолуулангүй шидхэхын тулада энэ хуралдаан зарлагдаа юм гэжэ мэдүүлээ һэн. Россида тохёолдоод байһан хүшэр хүндэ байдал тухай тэрэ дэлгэрэнгыгээр хэлэжэ үгөө.

«Хүшэр хүндэ байдалые дабахын тулада засагуудай харилсан ажаллалга ба нэгэн һанал туйлаха арга замууд тухай» асуудалые Съездын зүблэхэ зүйлдэ оруулахые Россин Президент Борис Ельцин дурадхаһан, Конституцийн орёо асуудалнуудые зүбшэн хэлсэхэгүйе уряалһан байгаа. Гэбэшье Съездэ хабаадагшад гүрэнэй толгойлогшын дурадхалые дэмжэбэгүй. Тэрээнһээ байтагай, зүблэхэ зүйлэй түрүүшын асуудалаар Верховно Советэй Түрүүлэгшын орлогшо Николай Рябов элидхэл хэхэдээ, Россин Федерацийн Президентые шүүмжэлжэ эхилээ һэн.

Конституционно байгуулалтые тогтууритай болгохо тухай VII Съездын Тогтоол «алдуу эндүүтэй» байгаа гэжэ тэрэ нэрлээ. Конституцида таарахагүй, парламентда тоосохогүй гүрэнэй засагай зургаануудые — урданай Госсоведые, Президентын захиргаанине, Хиналтын управлениие, Аюулгүйн Советые, Президентын дэргэдэхи шэнжэлэлгын түбүүдые Президент байгуулна. Тэрээнһээ гадна 1991 оной намар Россин Федерацийн Арадай депутадуудай V съезд дээрэ Президентдэ үгтэһэн нэмэлтэ этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые хэрэглэнэ гээд Верховно Советэй Түрүүлэгшын орлогшо Борис Ельцинние зэмэлбэ. Бүгэдэ арадай дуугаа үгэлгэдэ табигдаха асуудалнуудые Президент өөрөө мэдээд, найруулха һанаатай байна гэжэ Николай Рябов хэлэбэ. Президентын нимэ эдэбхи үүсхэл «референдум тухай Хуулида үндэһэлнэгүй» гэжэ элидхэлшэ тоолоно.

Социально-экономическа байдалай инмэ тогтуургүй байхада Россида бүгэдэ арадай референдум үнгэргэһэнэй туһагүй гэжэ Николай Рябов мэдүүлээ һэн. Россин Федерацийн бүридэлдэ ородог республикануудай, хизаарнуудай болон областьнуудай захиргаануудай гулваанар референдум үнгэргэлгые дэмжэнэгүй гэжэ тэрэ гол үндэһэ баримта болгон харуулаа.

Н. Рябовай элидхэлые депутадууд нэрьемэ альга ташалгаар угтаһан байна. Съездын үдэшын заседани дээрэ тэрэнние зүбшэн хэлсэлгэ болоо.

АЖАЛГҮЙШҮҮЛ ОЛОШОРНО

Закаменск хотодо ажалгүйшүүл һүүлэй үедэ олошорно. «Хэрбээ нёдондо 1 һарын туршада эндэ 15—20 хүн ажалгүйбди гэжэ тэмдэглүүлдэг һаа, байгша оной гаансал январь һара соо аяар 62 хүн ажалгүй байһаа мэдүүлээ.

Аймагай больницануудта, поликлиникэнүүдтэ, эдеэ хоол үйлэдбэрилдэг предприятинуудта, Зэдын вольфрам-молибденэй комбинадта хүдэлдэг хүнүүдэй тоо хороогдохоор хараалагдана. Хотын промышленна предприятинуудай мэргэжэлтэд болон хүдэлмэришэд һуурижаһан нютагаа ябажа эхилбэ. Илангаяа залуушуулай эндэ тогтохёо болиһые халагламаар. Сэрэгэй албанай һүүлбэр түрэл нютагаа ерэһэн залуу хүбүүд ондоо тээ ажал сэдэрхэ саатай болоно.

Юун дээрэһээ нимэ хубилалтанууд болоно гээшэб гээд харахада, эндэ эгээн гол гэжэ тоологдодог мяханай, һүнэй продукци, вольфрамай концентрат үйлэдбэрилгэ нилээд доошолоо. Тиихэдэ бариллага, пассажирнуудые, мүн ашаа зоолгадэ һайн бэшэ байдал тогтонхой.

С. МИХАЙЛОВ.

НЮТАГАЙХИДТАА ТУҺАЛХА ЗОРИЛГОТОЙ

Шэнэ-Бэрээн тосхондо үшөө нёдондо жэлэй январь һара соо гэр бүлын «Альфа» гэжэ предприятини үндэһэ һуури табигдаа һэн. Табан хүнһөө бүридэгэн тус коллектив уставайнгаа ёһоор хүн зондо ажаһуудалай талаар туһаламжа үзүүлхэ, худалдаа наймаанай хүдэлмэри ябуулха байгаа.

«Альфа» предприятинхид хүн зоной материальна хэрэглэмжэдэ тараалдуулан урьһаар эд бараа үгэдэг. Тэдэнэй худалдажа байһан эд бараандал адли зүйлнүүдэй ондоо тээ наймаанда гараа һаань, сэнгыень тэрэ доронь доошолуулдаг заншалтай.

Энэ бага предприятинхид Шэнэ-Бэрээнэй Үнэн алдартын шажан мүргэлэй һүмэ барилгын жасада мүнгэ оруулаа, һургуулинд үхибүүдэй Благовещенск хого ошоходонь, мүнгөөр туһалаа, Шэнэ жэлэй һайндэртэ үхибүүдтэ доошолуулагдаһан сэнтэй конфетэ худалдаа. Энэ һайн һайхан хэрэгээ альфынхид үргэлжэлүүлхэ хараатай.

М. САНГАЕВ.

ТҮНХЭНЭЙ АГРОПРОМЫШЛЕННА КОМПЛЕКСЫН, ЭД ХЭРЭГЛЭГШЭДЭЙ КООПЕРАЦИИН, ЭЛҮҮРЫЕ ХАМГААЛГЫН, ЭРДЭМ ҺУРАЛСАЛАЙ, СОЁЛОЙ, ГҮРЭНЭЙ ЭМХИ ЗУРГААНУУДАЙ БОЛОН БУСАД ЭМХИНҮҮДЭЙ ХҮДЭЛМЭРИЛЭГШЭДЭЙ ПРОФСОЮЗУУДАЙ НЭГЭДЭМЭЛ КОНФЕРЕНЦИЙН ДЕЛЕГАДУУДАЙ БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН ПРОФСОЮЗУУДАЙ БҮХЫ ГЭШҮҮДТЭ, БҮХЫ АЖАЛШАДТА ХАНДАҺАН

ХАНДАЛГА

Мүнөө Россида боложо байһан хубилалтанууд экономикоёо һэргээн хүгжөөхэ шухала асуудалнуудые шидхэлгэдэ, Россин эрхэлэн бүхэнэй һуудал байдалые һайжаруулгада хабаатай, нэгэл зорилго бэелүүлгэдэ шэглүүлэгдэнхэй гээд мэдэнэбди. Тус зорилго бэелүүлхын тула экономикэ һайжаруулгада нүлөөлдэг завод, фабрика, магазин бүхэн бодото эзэдтэй болохо ёһотой, Үйлэдбэрие хүтэлбрилхэдөө, ажахые эрхилхдөө, хүн зоной эрилтэ хэрэглэмжэнүүдые хангаха, эсэгэй эсэгэ экономическа ургалта туйлагдаха зорилгэй та хэ юм. Ушар иимэнэ Россин правительство үмсэлэлгые экономическа политикын гол шэглэл гэжэ тодорхойлһон байна. Бүгэдэ нийтын үмсэлэлгэ үнгэргэхэ — элдэб объектнүүдые үмсын зөөри болгон дамжуулха хэрэггэ юридическэ, экономическа, социальна үндэһэ һуури байгуулагданхай ха юм.

Үмсэлэлгэ үнгэргэхэ тухай гол документнүүдэй бэлэн болоһон тодорхоо тодиние хүтэлбэри болгон, хүн бүхэн үмсэлэлгэдэ һуурияа олохо аргатай.

Профсоюзуудай областной совет, «Байгал-курорт» нэгэдэл республикын курортнууд болон туристнуудай баазануудые үмсэлжэ эхилбэ. Тэдэнэр «Аршаан» гэжэ курортно нэгэдэлые, «Горячинск», «Байкальский бор» санаторинуудые, «Максимиха», «Щучье озеро» болон бусад туристнуудай баазануудые акционернэ бүлгэмүүд гэжэ тоолоод, профсоюзуудай совет курортнууд, турбазанууд болон гостиницануудай зөөриие оорымнай зөөри гэжэ соносхобо.

Профсоюзуудай соведэй тус ябуулгые хуулитай бэшэ гэжэ бидэ тоолонобди. Яахадааб гэхэдэ, Бүхы объектнүүдые нимэ «нюусаар» мэдэлдэ абаха гээшэ хэнэй аша туһада хэгдээб гэжэ тухайлхаар ааб даа.

«Буряад Республикын газар дээрэхи курортнууд болон турбазануудые мэдэлдээ абалые болюулха тухай» Буряад Республикын Верховно Советэй сессийн шидхэбэриие һайшаанабди.

Профсоюзай эхин бүхы эмхинүүдтэ суглаануудые үнгэргэхые, районно конференцинүүдые зарлахые үряалаад, профсоюзуудай ээлжээтэ бэшэ республиканска конференци зарлаха эрилтэ табихынь республикын профсоюзуудай бүхы гэшүүдтэ ханданабди. Манай һанахада, республиканска конференци дээрэ удаадахи асуудалнууд табигдаха ёһотой:

1. Республика дотор профсоюзуудай ажал ябуулгын ба эмхидхэлэй байгууламжын үндэһэ һууринууд тухай.

2. Профсоюзай зөөри тухай ФНРП-гэй болон республикын профсоюзуудай соведэй хоорондохи хэлсээн юридическэ хүсэгүй гэжэ мэдэрхэ.

Курортнууд, турбазанууд болон бусад объектнүүдэй эзэн байха эрхэ нютагай профсоюзай эмхинүүд болон засагай зургаануудта олгохо тухай.

Буряад Республикын профсоюзай бүхы гэшүүдтэ хандажа, республиканска конференци зарлаха эрилтэ табихыетнай урялнабди.

Профсоюзай гэшүүн бүхэн, республикын эрхэтэн бүхэн бидэнние дэмжэхэ бээз гэжэ найданабди.

Тус Хандалга Түнхэнэй районой профсоюзуудай ээлжээтэ бэшэ нэгэдэмэл конференци дээрэ баталагдан абтаа.

Сагаалган-93

ШЭТЭ ХОТЫНХИДЫЕ БАЯСУУЛБА

Шэтэ хотын драматическа театр соо февралиин 27-ной үдэр буряад зоноймнай заншалта ехэ һайндэрэй, «Сагаан һарын» баяр нааданд боложо үнгэрбэ. Энэ һайндэртэ Шэтэ хотодо ажаһуудаг нютаг бүхэнэй буряад зон хабаадаба. Энэ һайндэр үнгэргэхые түрүүн Шэтэ хотын буряадуудай эблэлэй түрүүлэгшэ Порзогма Жугдуровна Жугдуровзда даалгагдажа, ехэ эдэбхи үүсхэл гаргаһан байна.

Энэ ехэ һайндэр үнгэргэхэ хэрэггэ Шэтын соёлой управлени ехэ хубита оруулһан юм. Сагаан һарын энэ, һайндэрэй баярта ехэ бэлэдхэл болоһон юм. Тиин үргэн худалдаа наймаан үнгэргэгдөө. Бүгэдэ буряадуудай үндэһэн соёлой эблэлэй үүсхэлээр хэблэгдэһэн һонирхолтой номууд («Гуламта» предприяти—ВАРК) лигэ-календарьнууд, тиихэдэ эд бараанай, эдеэ хоолой зүйлнууд худалдагдаа. Театрай газаа ехэ гоё буряад хүгжэм эдэлжэ, зоннис театр соо болохоёо байһан һайндэртэ уряалаа. Энэ концерт-наадандa Шэтэ хотын хажуудa байдаг Үгдаан нютагай буряадууд сагаан эдеэнэй дээжэ, амтатай хоол асаржа, арад зондоо хүргөө. Сагаан эдеэнэй дээжэ баряа. Энэ наадандa эдэбхитэйгээр хабаадажа, арад зоннис баясуулба.

Зугаалай нютагай дуунайинструментальна ансамбль уянгата һайхан буряад дуунуудые мүнөө сагай маягаар эдэлүүлээ. Агын «Амар сайн» ансамблин дуушад, хүгжэмшэд һайхан аялга, дуугараа эндэ сугларагшадые амаршалаа.

Тугшан нютагай арадай аман зохёолой ансамбль, ерэжэ урин дулаанаар булганиис баһал амаршалһан байна. Ага һууринай хүүгэдэй хатарай ансамбль буряад, монгол хатарнуудые уян нугархайгаар хатарба. Шэтэ хотын соёлой училищиин оюутад ород гоё дуу, хатар бэлэглээ. Мүн хасаг ансамбль эндэ ерэжэ, бэлигээ гэршэлбэ.

Сагаан һарын баяр наадандa Улаан-Удэ хотоһоо дуушад урягаар ерэжэ, һайхан дуунуудаа бэлэг бариһан байна: Россин габьяатай артист Болот Бороев Шэтын хүгжэмэй училищиин ород арадай хүгжэмэй оркестртэй хамта гоё һайхан буряад, ород, итальян арадай дуунуудые урин зохидоор, сэбэр арюун хоолойгоор, хүнэй сэдьхэл уяруулан дуулаһан байна. Оркестрэй ударидагша Э. Мановский юм. Буряадай арадай артистка Х. Аюржанаева Баир Батодоржиев хоёр гоё һайхан дуунуудаа Шэтын буряадуудта бэлэг болгон бариһан байна.

Энэ дээрэ нэрлэгдэһэн дуушад Шэтэ хотын буряадуудта Сагаан һарын концерт-бэлэг бариһан байна. Лигэжэ түрэл арадайнгаа дэмбэрэлтэ, һайн һайхан Сагаан һарын баярай үдэрые Шэтэ хотын буряадууд баярай оршон байдалда үнгэргэһэн, үргэнөөр тэмдэглэһэн байна. Энэ һайндэрэй найр наадые үнгэргэхыень режиссёр, соёлой училищиин багша Дулмажаб Дашацыреновна Жамсаевада даалгагдаһан байна. «Пайдал» гэжэ театр студиин ажалшад Шэтын буряадууд хүүгэдтээ хамта ехэ үүргэ бэелүүлээ. Энэ Сагаан һарын баярай һайндэртэ ехэ туһа хүргэһэн байна.

Е.-Х. ГОМБОИН.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Е.-Х. Гомбоин концертын үедэ.

ЗАВОД АШАГЛАГДАБА

Гусиноозерскын ханын материалнуудые үйлэдбэрилэн гаргадаг заводто улаан хирпинсэ түрүүшынхеэ гаргагдаба. Энэ предприятиин дүүрэн хүсэндөө ороходо, жэл соо 60 миллион хирпинсэ гаргагдаг болохо юм.

Арбаад жэл соо унжагайрһан заводой барилгын ажалнөө үедэ ашаглалгада тушаагдажа байһаниинь һайшаалтай. Энэ предприятиин ашаар хэрэгтэй материалаар барилгын эмхинүүд гүйсэдүүрэнээр хангагдадаг болохо байна. Гэхдэ хамта иимэ үнинь удаан саг соо баригдаһан энэ предприятиин гаргашань айхабтар ехэ юм. Тэрэнээ харюулхын тула хирпинсэдээ дээгүүр сэн тогтоогоо. Эндэ гаргагдаһан нэгэ хирпинсэ 23 түхэригтэ юм.

Үнэн дээрээ тус предприятиг ехэ аша үрэтэй байхаар багсаагдана.

М. САНДАНОВ.

УНШАГТЫ, ГАНИЛСАГТЫ:

...дохи нюурта. «Эрдэм, ...ийн эди шодо»—тусхай ...аһан.

...дохи нюурта. Түрэл то... ...лэмнай—түшэг хэштэнай. Д-Н. Хобраков: «Хэлээ, ёһо заншалаа бү мартаял!». Уншагшадай бэшэгүүдһээ. Б. Шагдаров: «Сагаан һарын мэндэ»; М. Аюшеев: «Спортын хэрэгсэлнүүд дуталдана».

Эхэнэрнүүдтэ зорюулна. Ц. Найданов: «Энгэр сагаадсын элэхэдэ...».

Хэниинь хэн гээшэб? «Уоррен Кристофер — США-гай гүрэнэй секретарь».

4-дэхи нюурта. «Доржо-Жодбын тайлбари» (түгэсхэл).

«Сагаалган-93» — мэдэсэлнүүд.

Март һарын киноафиша.

ЭРДЭМТЭДЭЙМНАЙ ШӨНӨ БҮТЭЭЛНҮҮД

«Буряад нютаг хэлэнүүд»

ХЭЛЭ БӨШӨГӨЙ эрдэмэй доктор Ц. Б. Будаевай бэшэһэн «Буряад нютаг хэлэнүүд» («Бурятские диалекты») гэжэ ном Нэвосибирск хотодо профессор В. И. Рассадинай редакциар һаяхан хэблэгдэн гараба.

Ц. Б. Будаев олон жэлэй туршада буряадуудай һуудаг бүхы нютаг һуурриннуудаар ябаһан Буряадай эрдэмэй түбэй хэлэ шэнжэлэгшэдэй экспедициннүүдтэ хабаадахадаа, айхабтар ехэ материал суглуулаа юм. Тэрэнэйнгээ заримыень энэ номоо бэшэхэдээ хэрэглээ. Гэтэр гол шухалань юун бэ гэхэдэ, XVIII—XIX зуун жэлнүүдтэ Орос ороной эрдэмтэд, аяншалагшад болон албанай зон тон буряадуудай хэлэһэн үгэ, мэдүүлэлнүүдые анха түрүүшынхиеэ саарһан дээрэ элбэгээр бэшэжэ абаһан юм. Энэ ехэ материалые монголшо эрдэмтэд Н. Н. Поппе, И. Д. Бураев, В. И. Рассадин болон бусад хэрэглэһэн байгаа. Гэбэшье Ц. Б. Будаев тэрэ материалые эгээл ехээр хэрэглэхэнээ гадна, тэрээндэ үндэһэлэн зүблэлтэ үеын урдахи буряад нютаг хэлэнүүдэй толи бэшэжэ, энэ шэнжэлэлгэдээ хабсараа.

Яһала үнихэнэй болоһон энэ материал хэрэглэхэдээ, автор буряад нютаг хэлэнүүдэй яажа хүгжэһэн түүхые шэнжэлжэ үзэхэ аргатай болоо.

Буряадай нютаг хэлэнүүдэй хүгжэлтэдэ зохёогшо гурбан нимэ шата илгаруулна гэбэл: 1) эртэнэй гэхэ гү, али нинтэ монголой үе. Энэнь тон тэрэ гэжэ нэрлэхэнь бэрхэтэй үеһөө эхилээд. XVI зуунай һүүл хүрэтэр үргэлжэлнэ; 2) шэнэ үе. Энэнь Буряад ороной Орос гүрэндэ орохонһоо эхилээд, XX зуунай һүүл хүрэтэр үргэлжэлнэ; 3) һүүлэй шэнэ, совет үе (Октябрийн хубисхалай һүүлээрхи үе шата).

Буряадай яряанай хэлэнэй хүгжэлтые нигэжэ хубаарилга түүхэ шэнжэлэгшэдэй хубаарилгатай тудалдана гэжэ хэлохэ хэрэгтэй. Һаяхан манай салуу түүхэшэ эрдэмтэд хүсэеэ нэгэдүүлжэ, «Буряадай түүхэ: асуудалнууд ба харюунууд» гэһэн гурбан ном гаргаа. Тэдэнэй нэгэдэхи номдо хэлэгдэнэй ёһоор, нэгэн нинтэ Ехэ Монгол гүрэнэй Чингис хаанай үедэ бии болоходонь, хүгжэлги феодализмын үеын монгол арад үндэһэтэнэй бүриндэхэ эрхэ нүхэсэл бии боложо, нимэ арад 12—14 зуунай үедэ бүрилдэһэн юм. Забайкалида байгаа монгол хэлэтэ бүхы яһатад—барганар, мэргэдүүд (меркит зон), баяд, хори улад гэхэ мэтэнэр тэрэ арадай бүридэлдэ ородог байгаа гэнэ. Магад Байгалай баруун тээ һуурһан зарим обогтон лэ монгол яһатанай бүридэлдэ ородоггүй байжа болоо. Тиихэдэ буряадай элинсэг хулинсагынь эртэ анхан сагһаа хойшо Байгал далай, Амар мүрэнэй хооронд эхи үргэн дайдые эзэлжэ байһан юм гэһэн түүхэшэдэй тобшололые Ц. Б. Будаев дэмжэнэ. Тиин Байгалай энэ шадар хэнэйшье—монгол, буряадуудайшье, хамнигадайшье, ородуудайшье түрүүн ерэжэ, удаан байрлаһаниинь мэдэгдэнэгүй гэжэ Ю. Балков мэтын үг удхаяа дэбһэнэн заримашуулай хэлэһэниинь шал буруу, буряадуудые энэ газарта хожом хойно ерэһэн, тиимэһээ энэ нютагта эзэн байха түүхэтэ эрхэгүй гэжэ хэлэхэ гэһэн һэдэлгэ юм.

Буряадай түүхэ шэнжэлһэн олонхи эрдэмтэдэй бэшэһэнэй ёһоор, буряад арад үндэһэтэн имагтал Орос гүрэндэ ороһоной нойгоо һүүлээр бүрилдоо юм, Магад, XVII зуунай эхеэр булгад, эхирэд болон зарим хонгоодор обогтон нэгэдэн нилэлдэжэ эхилһэн байжа болоо, эүгоор забайкалидахи хүн зон халхамонгол хэшуулай мэдэлдэ балгаа юм гэжэ түүхэшэд тобшолно. Ц. Б. Будаевай хэрэглэһэн 18, 19 зуунай үеын материалнуудһаа харахадаа, хэлэнэй нинтэ монгол болон оорсэ буряад шэнжэнүүд (жэшээнь, Һ. С абланууд) тэрэ үедэ зэргэшэжэ байһан аад, саашаа болохо бүреэ оорсэ буряад зүйлнүүд бүлиоу болоһон байна. Тиигэжэ буряад арадай нинтэ хэлэн бүрилдэжэ эхилһэн гэнэ.

Ц. Б. Будаев гол түлэб Оросой үеын эрдэмтэдэй бэшэһэн материалда түшэглэн, Буряадай яряанай хэлэнэй түүхын асуудалнуудые харахадаа, заримдаа олонхини һанамжада зүршэһэн оорсэ һанал хэлэнэ, Жэшээнь, Һ гээшэ түнгүүс хэлэнэй нүлээн доро бии болоо гэһэн һанамжа буруушаан, энэ хадаа зарим абяануудые улам нуладр үгүүлдэг заншалһаа болоо юм гэнэ. Нимэ ушар олон ондоо хэлэндэ үзэгдэһэн баримтануудые харуулна.

Ц. Б. Будаев энэ номдооехэнхи анхаралаа фонетикэ болон морфологиин асуудалнуудта хандуулаад, үгын сангые ехэ долгэрэнгыгээр харанагүй. Гэтэр буряад зоной олон зуун жэлдэ эрхилһэн мал ажалай, гэр һуудалай, боогой болон буддын шажанай нэрэ томьёонууд мүнөө ехэ шухала удха шанартай болоошье һаа, үшоол шэнжэлэгдээгүй, бүридхэгдоогүй байнаар. Мүн түби, аршаан, абьяас, эрдэни, шабганса, байшан, булгайр, дариболод гэхэ мэта олон үгэнүүдые монгол хэлэнһээ буряадта ороһон абтаһан үгэнүүд гэжэ харахадань, арсалдахаар байна. Эдэ мэтын асуудалнуудта Ц. Б. Будаев удаадахи номдоо тусгаар анхарал хандуулха бээ гэжэ найдая. Харин юрэнхыдоо Ц. Б. Будаевай энэ номынь ехэл хэрэгтэй саг соогоо гараба гэжэ тэмдэглэлтэй. Мүнөө «Буряад үнэн» һониндо Ц. Б. Будаевай зохёһон буряад нютаг хэлэнүүдэй толиһоо зарим материалнуд хэблэгдэжэ байна. Энэнь нэгэн нинтэ литературна хэлэн—айхабтар хэрэгтэй гэжэ гэршэлнэ.

Л. ШАГДАРОВ,
хэлэ шэнжэлэгшэ.

ТҮБЭД ОР

ТҮБЭН АЗИДА, Хитадай баруун талаар Түбэдэй үндэр газар гэжэ үргэн ехэ хадлиг дайда нэмэгдэг. Тэрэнние Гималай, Каракорум, Куньлунь, Сино-Түбэдэй хадта гэхэ мэтэ тэн үндэр ехэ уулануд зүг бүхэнһөөнь тойроо баидаг. Энэ нютаг орон нэлэнхидээ далайн түрүүһээ 4—5 мянган метр, харин уулануудынь 6—7 мянган метр үндэр. Инд, Брахмапутра, Салуин, Миконг, Янцы, Хуанхэ гэхэ мэтэ Азиин түбиин ехэ мүрэнүүд Түбэд үндэр ороһоо эхи абадаг.

2 миллион шахуу дүрбэлжэн километр болодог энэ Түбэдэй үндэр газар гэгдэгтэ гол һуудаг арадынь хадаа хамтадаа 5 миллион гаран хүн болодог түбэд арад юм. Түбэд зон Түбэдэй автономито райондо ба Хитадай хэдэн провинцида һуудаг. Тон Түбэдтэнь 1,8 миллион хүн, тэрэнэй газарынь 1,2 миллион дүрбэлжэн километр юм. Сасуулан хэлэбэл, манай Буряад Республика 351,3 мянган дүрбэлжэн километр талмайтай, миллион гаран зонтой, харин Монгол Республика 2 миллион зонтой 1,56 миллион дүрбэлжэн метр газартай. Тиихэдээ Түбэдэй автономито район нилээд ехэ газартай орон болоно. Түбынь һаса хото юм. Түбэдэй баруун-хойто хубинь Чангтанг гэжэ нэрэтэй. Энэ болбол зүүн тээһээ баруун тээшээ һунаһан мүльһэн сүл үүби юм. Тэндэ зоушье урдагаргүй шахуу, гансал хүйтэндэ тэсэмгэй үсөөн нүүдэлшэ зон абяа аниргүй энэ нютагта һуудаг гэжэ XIV Далай-лама бэшэнэ. Чангтанг-һаа урагшаа У-Цанг провинци оршоно. Урдуурнь баруун-хойшоо эндэ Гималай уула мандайна. У-Цанг-һаа зүүн тээшээ Кхам гэжэ эгээл үрэжэлтэй, тиимэһээ олон зонтой провинци болодог. Кхамһаа хойшоо Амдо провинци оршодог. Энэ провинциин Такцер гэжэ һуурин XIV Далай-ламын тоонто юм. Кхам Амдо хоёрой зүүн талаар Хитад-Түбэдэй гүрэнэй хилэ байһан.

Түбэдэй гүрэн эртэ урда сагта, яаар 7-дохи зуун жэлдэ бии болоһон. 13—14-дэхи зуун жэлнүүдтэ Түбэд орон монголшуудэй мэдэлдэ байгаа. 17-дохи зуун жэлдэ Гэлэбэа гэдэг ламын шажантанай сектые хүтэлбэрилэгшэ Түбэдэй шажанай ба гүрэнэй толгойлогшо боложо, Үбэр-Монголдо һуурһан Түмэдэй Алтан хаан тэрээндэ «Далай-лама» гэһэн монгол нэрэ өгөөһөн юм.

Хитадые эзэмдэһэн манжын Цин гэжэ хаан түрэ 18-дахи зуунай һүүл багаар Түбэдые Хитадай бүридэлдэ оруулһан байна. Тиихэдээ Далай-ламын правительствые үлээһэн байгаа. Тэрэл үедэ буддын шажанай нэрэ томьёонууд мүнөө ехэ шухала удха шанартай болоошье һаа, үшоол шэнжэлэгдээгүй, бүридхэгдоогүй байнаар. Мүн түби, аршаан, абьяас, эрдэни, шабганса, байшан, булгайр, дариболод гэхэ мэта олон үгэнүүдые монгол хэлэнһээ буряадта ороһон абтаһан үгэнүүд гэжэ харахадань, арсалдахаар байна. Эдэ мэтын асуудалнуудта Ц. Б. Будаев удаадахи номдоо тусгаар анхарал хандуулха бээ гэжэ найдая. Харин юрэнхыдоо Ц. Б. Будаевай энэ номынь ехэл хэрэгтэй саг соогоо гараба гэжэ тэмдэглэлтэй. Мүнөө «Буряад үнэн» һониндо Ц. Б. Будаевай зохёһон буряад нютаг хэлэнүүдэй толиһоо зарим материалнуд хэблэгдэжэ байна. Энэнь нэгэн нинтэ литературна хэлэн—айхабтар хэрэгтэй гэжэ гэршэлнэ.

Л. ШАГДАРОВ,
хэлэ шэнжэлэгшэ.

ЭЛЭЕЭ, Ёһ

...ниймнай-
...ниймнай

...буряад хэлэмнай
...изагуураймнай
...олодог гэжэ хэл
...ёлгэржэ. Э
...шажантайн
...ложо, бидэ
...най, сёсёл
...һэн тэсэ
...манар тэнд
...элдэб хэр
...дэмтэ лам
...гаа. Жэшэ
...риад Агаш
...юһэтэйдоо,
...орон ошо
...һаал зуб
...хэдэхэн жэ
...харуулаад үзэ
...уужам Буряад
...олохон булан нют
...ябаһан байнаб
...то-Байгалай, Ба
...агуудаар ябагда
...одигдоо үды. Эдэ
...ламын багш
...ошье ябажа ерэ
...болохо ехэ
...бии. Ушарынь
...эдэ, республикын
...өөрын сисо ил
...нжэтэй, ажабай
...түхэл маягынь
...ондоо байдаг гэ

19-дэхи з
та хэдэн орн
...дэхые хүсэ
...шье Англи
...ябуулга эр
Тиин 1904
...нине эзэлэ
...ма оорынг
...та Монгол о
...байхадань, А
...үүргэ дүүрг
...тэй нягта
...гоо. Тиигэ
...линхидай
1909 ондо
...нютагаа бу
...дороо хит
...оробо. Дала
...рьедэхэ баг
Энэ удаа
...юм. Харин
...хитадуудтай
...һон манжы
...һандаран ха
...гол хөөр бэ
...далтай бол
...нютагаа бу

1949 онд
...хал болож
...тогтоод, со
...лагдажа эх
...ондо КПР-
...болон Түбэ
...сээн баталг
...сэргэй хүсэ
...булоолхэ хэм
...даа һэн. Тэр
...тадууд Түбэ
...олоороо нэ
...рим тогтоо
Далай-ламын
...һан олон да
...хаажа, лам
...үсөөлэн хан
Байдалайнга
...даахай
...алдаха түв
...түбэд зон з
...эмхидхэжэ,
...правительств
...ргадаһан бай
...мартын 31-д
...ма 100 мянг
...хэг орон
Гималайн
Дармасала
...һайхан газа
...даг юм. Хар
...ондо Автоно
...лобо гэжэ с

ЭРДЭМ, ТЕХНИКЫН ЭДИ ШЭДИ

○ МАРТ 1993 ОН ○

ЗҮБЛЭЛТЭ ЗАСАГАН үедэ манай гүрэн сэрэгэй техникэ һайжаруулха хэрэгтэй асари ехэ мүнгэ зоөри гаргажа, бүхэли хотонууд нюуса болгогдон, тэндэ эрхим зэргын эрдэмтэд хүдэлмэрилжэ, тон олон нээлтэнүүд хэгдэһэн юм. Тиимэ нэгэ газарта хүдэлдэг тула ехээр мэдээжэ болоогүй хүнүүдэй нэгэниинь Ю. А. Чернегов болоно. Тэрэ техническэ эрдэмэй доктор, профессор-экономист, России Естественнэ эрдэмэй академиин гэшүүн-корреспондент юм. Мүнөө оборонын үйлэдбэриие амгалан шэглэлтэй болгохо ажал эрхилнэ. Конверси хэр ябажа байна гээшэб гэжэ асуухада, тэрэ хуу буруу һүрөө гэжэ хэлэнэ. Промышленностиин сэрэгэй һалбарида сэрэгэйхид өөһэдөө конверси хэжэ шадахагүй гэжэ элирбэ. Юундэб гэхэдэ амгалан сагай продукци яажа үйлэдбэрилхэб гэжэ тэдэнэр огто мэдэхэгүй байна бшуу. Зүгөөр амгалан сагай продукциин мэргэжэлтэдшье конверсиие бэлдүүлжэ шадахагүй гэжэ элирээ. Тэдэнэр сэрэгэй техникын арга боломжые хүсэд һайн мэдэнэгүй бшуу.

Эндэ манай гаргаһан алдуу ямар бэ гэхэдэ, оборонно үйлэдбэриие амгалан шэглэлтэй болгохо ажал эхилхынгээ урда конверси бэелүүлхэ мэргэжэлтэдые зорюута бэлдэхэ ёһотой байгаабди. Жэшээнь, США-да нимэ мэргэжэлтэд конверси бэелүүлхэ дүшэ шахуу национальна лабораториннуудта ажаллажа байдаг. Ушар юуб гэхэдэ, конверси ганса манай орондо хэгдэнэ бэшэ, харин олонхи ороннуудта, тэрэ тоодо США-да тэрэ бэелүүлэгдэжэ эхилээ юм. Тиигээгүйдөө общество шанарай талаар шэнэ шатада гаража шадахагүй. Гэхэтэй хамта оборонно темээр хүдэлдэг нюуса заводууд манда баһа байха ёһотой. Хүнүүдые юундэ адаалхай шабын түмэрэй саана байлгана гээшэбибди, тэдэнээ нюуса бэшэ болгоё гэжэ байжа хашхаралдаашад олон болонхой. Теэд тинмэ газарта хүнүүдые хэншье хүсөөр барижа байдаггүй. Бүри мүнөөшье тэндэһээ гаража ошохо хүн үгы. Гансал ехэ салин, һайн байдалда баригдана бэшэ. Тэндэмнай айхабтар һонин зохёохы ажал хэгдэнэ ха юм. Ёһотой эрдэм ухаан одоол эндэ байна гэжэ харахаар. Хүдэлжэ байгшадай хэнииньшье хүн зонһоо таһаршанхайбди гэжэ мэдэрдэггүй. Тэр шэнэ научна болон юмы журналнууд, бүхы болоһон шэнэ һониннууд бусад зондо орходоо эндэ эгээ түрүүн хүргэгдэдэг. Эдэ түбүүд нинслэл хотын үргэнөөр мэдээжэ НИИ болон КБ-нүүдтэ орходоо олон шэнэ нээлтэнүүдые хэһэн байдаг. Дэлхэй дээрэ энэ бэшэ тээ хаанашье үгы гэжэ хэлээд харуулха юумэн эндэ алхам бүхэндэ дайралдадаг. «Энэ талаар арбан табан, хорин жэлэй туршада бидэнние хэншье хүсэхэгүй»,—гэжэ хэлэдэг юумэниинь олон.

Тиигээд нимэ түбүүдэ хүн зоние сүлөөтэйгөөр оруулдаг бологты гэһэн эрилтэ табигшад тэнэг тэншүү хүнүүд гээшэл! Гансал танай орондо һүйдхэлшэд болон муу һайн хүнүүдһээ айнгүй, эгээл орёо, шанга туршалганнуудые хэжэ болохо юм гэжэ Америкыншье мэргэжэлтэд бидэндэ атаархадаг.

Тиигээд Ю. А. Чернегов инмэ түбүүдтэ туйлагдаһан зарим амжалтанууд дээрэ тогтобо.

Нэгэ институдта хоёр монсогор металлическа ураанние шэрээгээ. Теоринн талаар харабал, энэмнай огто бүтэшэгүй. Практикын талааршье заатагүй тиигэһэнэй хэрэг байгаагүй. Ондоо хотодо томохон ураан шудхаха захил хэжэ болохо байгаа. Теэд энэмнай удаан ха юм. Харин институдайхид бодожо үзоод, тэрэнние шэрээжэрхёо бшуу. Тэдэнэй нэрэ, фамили манда хэззэ нэгэтэ дуулдаха аабза даа. «Россидта ураанние шэрээгээ» гэһэн мэдээсэл дэлхэйдэ сахилгаан түргөөр тараа.

Россин баруун-хойто хубида оршодог нэгэ судна барилгын заводто ябахадаа, эсэ минецһээ абтаад, нюуса бэшэ болгогдоһон котёлой тоонодо дарагдажа байхыень хараа һэм. Айхабтар томо судные ябуулдагшье һаа, энэ котёл нааданхай шэнги багахан. Теэд ямар ехэ хүсэтэй гээшэб! Нэгэ минутын туршада бүтээсэнь 100 процентдэ хүрэдэг. Тэрэ серийнэ котелдо орходоо һураггүй үнэгүй. Багахан хубилалта хэбэл, тэрэ гансал флодой мазуудаар бэшэ, харин байгаалиин газ дээрэшье хүдэлхэ юм. Харин нимэ юумэеэ заводой хүтэлбэрилэгшэд «газаашань хаяха аад, сүлөөмнай болоогүй» гэбэ гээшэл даа. Юундэб гэхэдэ, ороннын хүдэлмэрилэгшэдтэ тэрэ хэрэггүй болоо бшуу. Тэрэнэй орондо бүри нарин һайн котел үйлэдбэрилэгдэдэг болонхой.

Эрдэм ухаанай талаар хэгдэһэн элитэ ехэ туйлалтануудаймнай олоншье һаань, һүүлэй жэлнүүдтэ манай ороннһоо М. Горбачевһоо бэшэ ондоо хэншье Нобелиин шанда хүртөөгүй. Энэ ямар тайлбаритайб гэхэдэ, оборонотой холбоотой һаань, тинмэ туйлалта тухай хэлэгдэдэггүй шахуу байгаа ха юм даа. Нобелиин шанг һаа байха, заримдаа патентнүүдшье үгтэдэггүй байгаа. Жэшээнь, Иван Денисович Сафронов гэжэ эрдэмтын нэрые хэншье мэдэхэгүй. Энэ хүмнай Москваһаа холо ажалладаг. Гэбэшье тоологдын үлэмжэ орёо техникэ ухаалан бүтээжэ шадаа юм. Манай орондо бии байгаа ямаршье ЭВМ-һээ ехэ арга боломжотой тоологдын асари комплекс лаборатори соонь байдаг. Энэ комплекс ядерна дайнай ямар янзаар боложо болохо хэдэн зуун хубилбарние тооложо гаргаад, ямар хойшолонгуудтай байхаб гэжэ харуулдаг байгаа. Харин амгалан ажалтан нимэшүү орёо ехэ зорилгонуудые урдаа табижа үрдеэгүй, тиимэһээ тэрэ комплексын мүнөө ажалгүй байһандань ехэл шаналмаар юм. Секундын туршада нэгэ миллиард операци хэжэ шадаха машина дүрбэдэхи үеын элементнэ бааза дээрэ тэрэнэй хүтэлбэреэр бүтээгдээ. Энэ стол дээрэ байдаг машинашье һаа, бусад ороннуудта үшөө шиидхэгдээгүй орёо зүйлнүүдые дүүргэдэг. Энэнь арга боломжоороо хүнэй толгойдо дүтэрхы компьютер байбашье, тиимэ ехэ үнэтэй бэшэ юм.

Ондоо нэгэ жэшээ. Газар дээрэшье, дорошье, агаартаншье атомна бомбо ямар ушарһаа олон жэлдэ туршахаяа болинхойбибди гэжэ хүн түрэлтэндэ тайлбарилхаар боло гэжэ һаяхан газетэдэ бэшэгдээ һэн. Ушарынь юун бэ гэхэдэ, манай эрдэмтэд ямаршье хүсэтэй бомбо тэһэлхэ хэмэл оршон бии болгожо шадаа юм. Уһан соо, агаарта, газар дээрэ ба доро, замбуулинда бомбо тэһэлхые хориһон гү, али хизаарлаһан хэлсээнүүд бии. Гэбэшье үшөө хэмэл оршондо туршажа болохо гэжэ хэншье ойлгоогүй бшуу. Инмэ оршондо тэһэлэлгэ хэхэдэ, дэлхэй дээрэхи эгээл һонор приборшье энээнние тэмдэглэжэ шададаггүй, багаханшье юумэн газаашаа гарадаггүй. Тэһэлэлгын хэгдэдэг түхеэрэлгэһээ хэдэхэн метр зайда хажуугаарнь гараһан хүн юушье обёордогүй юм. Америкынхидэй нимэ тэһэлэлгэ шахта соо хэжэ байхадань, бидэ тинмэ хэмэл юумэн соо тэһэлэлгэ нилээд үнэгүйгөөр үнэгэрэдэг болободи.

Амгалан байдалда энээнние терроризмһаа хамгаалгада хэрэглэжэ боломоор. Жэшээнь, самолет соо багажай байха тусхай контейнер хээ һаа, тэрээн соо ямаршье бомбын тэһэрбэл, пассажирнууд тэрэнние ойлгохошьогүй, обёорхошьегүй.

Тэһэрдэг зүйлэй хаана байһые элирүүлдэг биотехникэ бии юм. Дурсагдагша контейнерые энээнтэй хамта хэрэглэбэл, самолет дээрэ террористнуудһаа огто айхаяа болихо һэмдэг.

Секундын миллиард операци хэдэг, стол дээрэ байдаг тэрэ компьютернүүдые гаргаха багахан завод барибал, тэдэ үнэгүй, найдамтай машинануудаар бүхы Россие хангаха бэлэйбди. Харин тиигээд тэдэнние гадаадада худалдажа болохо байгаа.

Мүнөө оборонын эрдэм ухаанай туйлалтануудые амгалан сагай хэрэгүүдтэ шэлжүүлхые ороддожо байнабди. Жэшээнь, сэрэгэй туйлалтануудай үндэһөөр нүүрһэнэй бүхы промышленностие ехээр хубилгаха технологи зохёогообди. Абтадаг нүүрһэндэ уһа адхабал, утаан униар, тооһон үгы болохо юм. Тиимэ нүүрһэн бэлээр абтадаг. Новосибирскын ТЭЦ нимэ технологёор хүдэлжэ эхилэнхэй. Видэнэр юрэ хүние газар доро ажаллахыень болигохо гэһэн зорилго табинхайбди. Жэшээнь, абяанһаа хоёр, дахин түргөөр ябажа байгаа айхабтар хүсэтэй уһанай урасхалаар нүүрные таһа сабшаха технологи бии. Бутаржа уһантай холисолдоһон нүүрные юрын нүхөөр бүлэжэ гаргахада болохо юм.

Муунь юун бэ гэхэдэ, мүнөө гүрэн үйлэдбэридэ мүнгэ һомолхёо болинхой. Харин нүүрһэнэй болон бусад промышленностиин предприятинууд, жэшээнь, нүүрһээ хилын саана худалдаад, тэрэ мүнгөөрөө эд бүд абажа асараад, үнөөхил шахтернуудта худалдабал дээрэ гэжэ бододог болонхой. Теэд нүүрһэн улам үнэтэй боложо, энээнһээ уламжалан элшэ хүсэн, металл, бүхы бусад юумэн улам үнэтэй болоно. Бии байһан хамаг бүхы экономическа хуули ёһонуудые эбдэбди. Имагтал политическэ байгуулалта болон экономическа оньһые хубилган, хамаг юумэ шиидхэхын аргагүй. Олон зорилго зашалта бэшэ аргаар бэелүүлхэ ёһотойбди.

Буу зэбсэг үрдилдэн бүтээлгэдэ манайхин бурyу һүрөө гэжэ тоологдодог. Энэ даншье тиимэ бэшэ юм. Мүнөөшье бидэ тэнсүү хүсэсэ гүйсэл алдаадүйбди. Жэшээнь, США-гай нейтронно зэбсэгтэй адлишуу зэбсэг бидэ тэдээнһээ урид бии болгоһомди. Олон орондо дорой-толго болоо. США-шье энээнние алгад гараагүй.

Г. ПЯТОВ,
Н. СОЛОВЬЕВ,
гэгшэд хоөрэлдэбэ.

ҮЙЛЭДБЭРИИН УНАЛГА ҺАЙШААЛТАЙ

Үйлэдбэриин улам бага боложо байһаниинь манай гүрэндэ муу бэшэ, харин һайн юумэн гээшэ. Айхабтар олон промышленна предприяти байн байн хааха хэрэгтэй гэжэ правительствамнай мэдэрхээр болоо. Нэгэл жэшээ абая. Бидэнэр национальна продуктын единицэ бүхэндэ америкыншидтэ орходоо 15 дахин ехэ металл гаргашалнабди. Нимэ ехэ металл манда юундэ хэрэгтэй юм? Мүнөө индустриальна политикаяа ехэл бодомжотойгоор ябуулхаар болоол даа. Тиигээгүй һаа, саарһан мүнгэ улам ехээр гаргажал байха баатай болохобди. Тиигээд үшөө Россин түхэригтэй болобол һайн бэлэй.

Н. ШМЕЛЕВ, профессор, экономикын эрдэмэй доктор.

ЭРХИМ ШАНАРТАЙ ШӨНИИСӨТЭЙ ААД...

Омско областьдо худөөгэй нэгэ хүндэ хотын нэгэл хүн хүртэдэг юм ха. Гэбэшье хилээмэнэй бүхы заводууд балай һоол бэшэ шанартай американ шөнниисөөр хилээмэ барина.

Урдань «тарлагаа тушаа», үгы һаа «улаан биледээ» гаргажа табиха болохош, тушаалаараа дээшээ ургахаяа болихош гэхэдэ, совхозой директорнууд абяагүй тушаадаг байгаа. Харин мүнөө худөөгэйхид тиигэжэ үгэхээсэ болинхой. Тиин эсэстээ ямар байдал тогтооб гэхэдэ, областинин хүтэлбэрилэгшэд халтад гэбэл, тэндэхи «Омскнефтеоргсинтез» гэдэгэй гаргадаг солярные гадаадада худалдаха лицензи үгыт, тарлаа абахамнай гэдэг болонхой. Тиигэжэ хэдэн зуун мянган тонно солярка худалдагдаа.

Харин тинхэдэнь хүгжэлтын тогтонги үедэ 19 областние худөө ажахын продукциар хангажа байһан, Россин худөө ажахын эгээл хүгжэнги нютагуудай нэгэн болохо энэ областьдо эрхим һайн шөнниисэ ургуулдаг тарлашэд тэрэнээ ахирхал түхеэрэлгээр бутарууулжа, гол түлөб малдаа эдюулдэг болонхой.

Нэгэ миллион хахад зоной һуудаг Омскые оорынгөө худөөгэй тарлаа абангүй, американ хилээмээр хангахын тулада тэндэхи губернатор 30 миллион доллар гаргашалаа. Ондоогоор хэлэбэл, оройдоол нэгэ жэлэй туршада омскынхид 30 миллион доллар Америкын экономикодо оруулба ха юм.

Омско областьтой зэргэлээд Хойто-Казахстанай область байдаг. Урдань эдэнэр омскынхидто орходоо түсэбшье багатай, муушагааршье худэлдэг, тиигэбшье дээрэһээ нөөсэ үлүүшэгээр абадаг байгаа. Харин тэдэнэр мүнөө тад ондоогоор худэлдэг боложо, өөһэдынь тарлаа эдидэг, бүри торэнээ ондоо тээшэнь худалдадаг болонхой. Эндэ шалтагааниинь тон эгээлэй: казах түшэмэлнүүдтэ үнэгүй соляркатай «Нефтеоргсинтез» гар доронь үгы байшоо бшуу.

Тэрэ солярные минитэ шахуугаар «модон» түхэригүүдээр абаад, доллароор худалдаха арга байхадань лэ, эдэб коммерсантнууд, ноёд тиигэжэ байжа ашалалдана ха юм. Харин Омско можын хара хүрьһэтэ газар дээрэ дэлхэй дээрэ эгээл эрхим шөнниисэ ургуулхаар юм шуу.

С. СУСЛИКОВ.

ТҮҮХЭ ҮЗЭЛГЭ

Урдань СССР-эй союзна республиканууд байһан гүрэнүүдэй һургуулинуудта түүхэсэ элдэб шадаха аргаараа үзэдэг болонхой. Жэшээнь, Кыргызстанда урданайхидаал адли СССР-эй түүхые үзэнэ. Үхибүүд хуушан учебнигүүдээ хэрэглэнэ. Харин зарим һургуулинуудтань түүхые үзэхэешье болишонхой.

Литвагай һургуулинуудта бүри «буржуазна» Литвагай үеын дайнай урда бэшэгдэһэн учебнигүүдые хэрэглэдэг болонхой.

Беларусьта тус ороной түүхээр нютагай «Багшанарай газетэдэ» статьянууд хэблагдэжэ, тэрээгээрнь заана ха. Харин учебнигүүд гараадүй. Мүн арбадахи класста Эсэгэ ороной (СССР-эй) түүхэ үзэнэ. Энэнь һайнаар бэшэгдэнхэй гэнэ.

Украинада түүхын хэшээлдэ урданьшье хэлэгдэдэг байһан нэрэнүүд дурдагдана. Зүгөөр сэгнэдэг болонхой. Үрдань Мазепа—украин арадай дайсан, Петлюра—ехэл ахир политик, харин Бандера гээшэ танагүй муухай урбагша гэжэ харагдадаг байнаа, мүнөө тэдэ-бүгэдөөрөө национальна героинууд боложо, элдэб гэрнүүд болон хүшөөнүүдтэ нэрэнүүдыень һиилэгдэнэ. Шэнэ геройкуудай тоодо президент Кравчучшье оронхой. Тэрэнэй видеаганьь үндэһэтэнэй музейдэ табигдаа.

В. ЗАРОВСКИЙ,
С. РОМАНЮК.

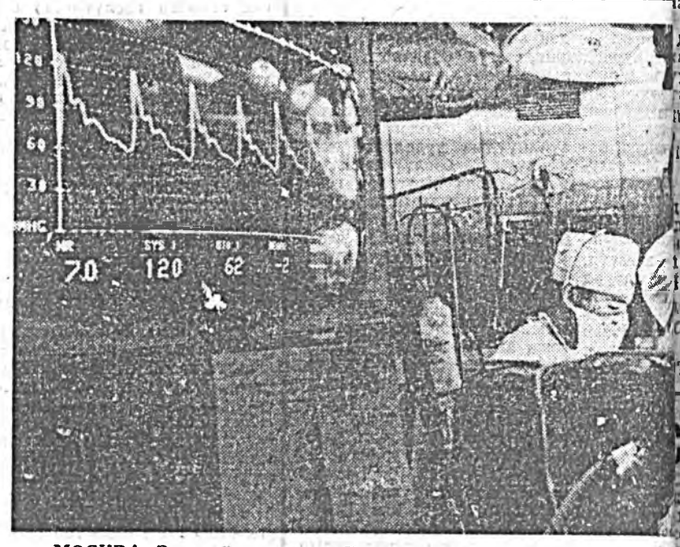

МОСКВА. Эрдэмэй академиин России кардиологическа эрдэмэй түбэй зүрхэһудалай хирургиин отделениндэ зүрхэнэй үбшэнүүдые аргалха талаар ехэ дүй дүршэлтэй болонхой. Эндэ зүрхэнэй орёо хүшэр операциннуудые, тобшолон хэлэбэл, аортокорональна шунтированиие хэдэг байна. США-да нимэ операци 50 мянган долларто болодог. Урдань эрдэмэй түбгэ нимэ операциннуудые түлбэригүйгөөр хэдэг һэн. Мянган түхэриг түлэбэ операци хүүлэхэ аргатай бүхэндэ нимэ ехэ мүнгэ даа. Худэлмэрилэгшэдэй тулада хэрэгтэй мүнгэ оо приятинуудай гэшүүд л раци хүүлэдэг болонхой.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: операц

ИТАР—ТА

САГАААН

...шажанай һэргэжэ, дэлгэ
...сагта үүн зоной һүзэглэ
...нүгэлһоо зайлаха гээ
...тагүй ехэ удха шанарт

...бурхан шажан үгы ю
...кэ байхагүй, һүнэһэн гэ
...ехэ мэтэрэй үүрэг тархи
...үхэндэ шэнгээжэрхиһэн.
...вонууд, илангаяа, урда
...коммунистын нэрые өөр
...тэ хэрэглэһэн хүнүүд ко
...ошонхой. Тэдэнэй һанаһ
...арбайһанаа барихадань,
...уе саг буушоод, энэ бүг
...доогуур, бэе бэээ дэмжэ
...ан гэхээр «миллионер»
...у харадаг аад, харин м
...эжэ һанахаар болошоо.
...й хойноһоонь хүсэхэшье
...гүйлдэһэн, һүээггүй, ё
...й, хуулида диилдэхэгүй,
...архи, тамхи эрьюулһэн
...албэгжэ, дээрэһээнь х
...хамжашоо. Эндэнээл м
...дуулдана. Нигэжэ байха
...эн сэхээр ажалаа хэж
...тхидэй гомдохо, сүхэрхэ
...Нэл бүри ажалай бүт
...оощолно, үнэ сэнгынь
...Сага тэсэгты, байдал эаһ
...хүтэлбэрилэгшэдэй на
...? Яагаад гаһарха харг

СПОРТЫН ХЭ

...эн хүшэр үсөө спорт
...гээшэ хүндэхэн хэ
...оно байнхай. Гэбэ
...ай нютагта спортын
...алнуудаар һонирхог
...эние эрхилэгшэд
...ложо байнхай. Эндэ
...бхи үүсхэл илангаяа
...хэр үзүүлдэг. Үхи
...тэнхээ тамирыень
...лхэ, махабадыень
...лхэ талаар багша
...димир Иванович Ир
...Семен Алексеевич
...гэшэд ороолдого
...ргадаг. Сэлэнгын ай
...роо хүнгэн атлети
...эжэ спортсмен яба
...димир Ирдынеев хо
...ран жэлэй туршада
...ые хүнгэн атлетикын
...танилсуулна. Баг
...Кушеев санашадые
...юм. Үхибүүдэй ба
...лэй спортын айма
...гуулнин филиал эм
...жэ, боксын спортив
...дануудай секциннуud
...болонхой. Эдэ сек
...е Баир Найданович
...Герман Аюрович
...ов хүтэлэрилдэг.
...ноо буляалдалгын ба
...ай секци, эмхидхэг
...Бэрхэ бариллдаашан
...колхозой инженер
...Батуевич Дылыков
...нин худэлмэридэ ту
...үзэүлжэ байдаг.

«САГААН ДЭБТЭРНУУД»

РОССИИ байгаали болон бэеын элүүр тухай хоёр «Сагаан дэбтэр» эрдэмтэдэй ороолдогоор хэблэгдэбэ. Саашадаа нимэ элидхэлнүүд жэл бүхэндэ ходо гаргагдажа байхэ ёһотой. Тэдэнэй улам аймшаттай удхатай болохогүйн тулада юун хэгдэхэ ёһотойб гэһэн асуудалаар Россин эрдэмэй академиин гэшүүн-корреспондент Алексей Яблоков нигэжэ хэлэбэ.

— Хуули гаргадаг, гүйсэдхэдэг болон сүүдэй засагууд, олондо мэдээсэл тараадаг эмхинүүд хүсэл ороолдогоо нэгэдхэн, эршэмтэй ажал ябуулга эрхилхэ зэргэтэй. Түбхын түрүүндэ байгаали бузарладаг хэдэн предприятние усадхаха хэрэгтэй. Энэ талаар хэгдэнэн нэхэбэриие дэмжэхэбди,—гэжэ экологи болон хүнэй бэеын элүүрэй талаар президентын советник

...ХЭЛЭЕЭ, ЁhО ЗАНШАЛАА БҮ МАРТАЯЛ!

...лектдэ тон олон. Эндэhээ хараад үзэхэдэ, бидэнэрэй, баргажанайхидай, буряад үгэнүүдээ сохор хазагайруулжа, hарюу хэлэдэг, сэбэр буряадаар хөөрэлдэжэ шададаггүй байhамнай халагламаар.

Залуу үетэнэй саашадаа үндэhэн хэлэнэйнгээ ямар ехэ удха шанартай, үнэтэй, хэрэгтэй, баян байhан туhайнь зүбөөр ойлгохо гээжэ тон шухала болоно. Тиимэhээ тэрэнние шудалха хэрэгтэ анхарал ехээр хандуулагдаха ёhотой. Эгээл мүнөө үедэ нимэ тодорхой хэмжээнүүдые абажа шадаагүй hаамнай, хэдэн үеын үнгөрхэлэ, өөhэдымнай түрэл хэлэн огто мартагдахадаашье болохо жэшээтэй бшуу. **Энэ шухала хэрэг бэелүүлгэдэ нютагуудай наhатаншуул, hургуулинуудай буряад хэлэ эзадаг багшанар, мүн түрэлхид өөhэдөө айхабтар ехэ ажал ябуулха уялгатай гэжэ hанагдана.**

Үхибүүд бага балшар наhандаа, hургуулида hуража ябахадаа шэнэ юумэ түргэнөөр хадуужа, ойлгожо абадаг байна. Тиимэhээ эгээл нимэ наhандань зүбөөр хэлүүлжэ, түрэл хэлэндэнь үнэн зүрхэнhөө дурдуулха гээшэ тон ехэ удха шанартай. Эгээл эндэ түрэлхидhөө ехэхэн юумэн дундыдаха байна. Гэр бүлэ соогоо үри хүүгэдтээ буряадаараа хөөрэлдэдэг болошоо гээшэ hаа, одоо энэмнай hайн хэрэг гэжэ тоологдохо ёhотой бшуу.

Мүнөө тогтоод байhан «хэлэнэймнай алдуутай» саашадаа дахинаа дабтагдахагүйн, бүрн hүжэрхэгүйн туда наада захаhаа нютагтаа гарадаг **«Баргажан» газетээ** ехэ, багагүй үншуулдаг болобол, яhала hайн байгаа гэжэ hанахаар. **Республика соогоо барлагдадаг ори гапса «Буряад үнэнөө» уншажа, хужарлахада яапаб?** Мүнөө үеын залуушуул, дундашье наhатайшуул ехэ-ехэ романуудые, туужануудые хүсэдөөр уншахада болинхой. Зарим уншагшадай захяа болоhон нэгэ-хоёр газетыншгээ эндэ-тэндэнь харасагаагаад, уншалгаа дүүргэдэг заншалтай. Буряад хэлэн дээрэ толилогдолог газетээ абадаг айлнуудай жэл бүхэндэ үсөөржэ байhаннинь харамтай. Энэ талаар үндэhэн буряад хэлээ хүндэлдэггүй, тооло-догтүй зон ехэ олон болоо гү, **али хэлхеэ холбоошодой хангалгын эрилтэнүүдые хямда болгохо арга бии бэшэ юм гу?**

«Хүн болохо багаhаа, хүлэг болохо унаганhаа» гэдэг буряад арадай аман үгын удхань тон зүбоор тайлбэрилагданхай ха юм. Мүнөө залуу гэр бүлэнүүдэй үри хүүгэд үхибүүдэй хэрэгтэй, баян байhан туhайнь зүбөөр ойлгохо гээжэ тон шухала болоно. Тиимэhээ тэрэнние шудалха хэрэгтэ анхарал ехээр хандуулагдаха ёhотой. Эгээл мүнөө үедэ нимэ тодорхой хэмжээнүүдые абажа шадаагүй hаамнай, хэдэн үеын үнгөрхэлэ, өөhэдымнай түрэл хэлэн огто мартагдахадаашье болохо жэшээтэй бшуу. **Энэ шухала хэрэг бэелүүлгэдэ нютагуудай наhатаншуул, hургуулинуудай буряад хэлэ эзадаг багшанар, мүн түрэлхид өөhэдөө айхабтар ехэ ажал ябуулха уялгатай гэжэ hанагдана.**

Үхибүүд бага балшар наhандаа, hургуулида hуража ябахадаа шэнэ юумэ түргэнөөр хадуужа, ойлгожо абадаг байна. Тиимэhээ эгээл нимэ наhандань зүбөөр хэлүүлжэ, түрэл хэлэндэнь үнэн зүрхэнhөө дурдуулха гээшэ тон ехэ удха шанартай. Эгээл эндэ түрэлхидhөө ехэхэн юумэн дундыдаха байна. Гэр бүлэ соогоо үри хүүгэдтээ буряадаараа хөөрэлдэдэг болошоо гээшэ hаа, одоо энэмнай hайн хэрэг гэжэ тоологдохо ёhотой бшуу.

Мүнөө тогтоод байhан «хэлэнэймнай алдуутай» саашадаа дахинаа дабтагдахагүйн, бүрн hүжэрхэгүйн туда наада захаhаа нютагтаа гарадаг **«Баргажан» газетээ ехэ, багагүй үншуулдаг болобол, яhала hайн байгаа гэжэ hанахаар. Республика соогоо барлагдадаг ори гапса «Буряад үнэнөө» уншажа, хужарлахада яапаб?** Мүнөө үеын залуушуул, дундашье наhатайшуул ехэ-ехэ романуудые, туужануудые хүсэдөөр уншахада болинхой. Зарим уншагшадай захяа болоhон нэгэ-хоёр газетыншгээ эндэ-тэндэнь харасагаагаад, уншалгаа дүүргэдэг заншалтай. Буряад хэлэн дээрэ толилогдолог газетээ абадаг айлнуудай жэл бүхэндэ үсөөржэ байhаннинь харамтай. Энэ талаар үндэhэн буряад хэлээ хүндэлдэггүй, тооло-догтүй зон ехэ олон болоо гү, **али хэлхеэ холбоошодой хангалгын эрилтэнүүдые хямда болгохо арга бии бэшэ юм гу?**

«Хүн болохо багаhаа, хүлэг болохо унаганhаа» гэдэг буряад арадай аман үгын удхань тон зүбоор тайлбэрилагданхай ха юм. Мүнөө залуу гэр бүлэнүүдэй үри хүүгэд үхибүүдэй

Эхэнэрнүүдтэ зорюулан

ЭНГЭР САГААЛСЫН ЭЛЭХЭДЭ...

«Энэ ажаhуугаа дэлхэй дэлхэмнай эхэнэр хүнүүдэй гэнтэ үгы болошохо жэшээтэй hаа, энэ газар дэлхэй михана арьяатадай ороп болошохо ушартай. Энэнние ой ухаандаа хододоо хадууха ёhотой юм». —гэжэ миний таабай бээ хүсэhэн дүрбэн хүбүүдээ hургадаг, заабарилдаг байгаа. Тэрэнние миний аба маанадта, долоон хүбүүдтээ дамжуулан захидаг hэн.

Урда эртымнай сэсэн бодолтон, сэбэр hаналтан, үгнэзгы ухаатан эхэ болоhон зургаан зүйл хамаг амитадые аршалан хамгаалхын тулада хододоо оролдожо, буян хэшээжэ, зальбаран hүгэдэжэ ябаhыень ахамад үетэн, наhажаал хүнүүд ойлгодог гээшэ. Эдэ бүгэдые мүнөөнэй залуу үетэн хадууха, ойлгохо ушартай.

Араатан, туруутан, жэгүүрэтэн, hэрбээтэн, шумуултан, хохимойтон. Эдэ зургаан зүйл амитад соо эхэ болоогүй амитад үгы ха юм. Эгээл хорогүй, эгээл зэмэгүй амитад гэбэл туруутан гэжэ мэдэнэбди. Ондоо бэшэн соонь бэе бээ барижа эндэгэ мяхашад байдаг гээшэ. Эдэнние баранинень аршалан хамгаалха зорилго урдаа табижа, Сагаан Дара-Эхэ, Ногоон Дара-Эхэ бурхануудые бүтээжэ, тэдэнние алта, мүнгөөр гоёон шэмэглэжэ, тэдэнэй урда зула бадараажа, зальбаржа, hүзэглэн мүргэжэ ябаhанаа хэн арсахаб даа. Нимэ оюун бодолтоной ашаар буряадмонгол угсаатан болон бэшэ Буддын шажанда мүргэлтэй арадуудай хуушанай hургаал, заабари, үльгэр, домогууд удха түгэлдэроор олоор зохёогдожо, холо ойрын нютагуудаар таража, хүн зонние урин налгайгаар, амитадые хайрлахаар хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ айхабтар удхатай байхадаа хэды hайн гээшэб даа. Жэшээнь, Алан-Гуа, Бальжан хатан, Шойжил хатан болон бусад эхэнэр баатарнуудаараа, зоригтоноороо Буряад араднай үнэ холоhоо омогорходог. Мүн совет үе сагташье, мүнөөшье эхэнэрнүүд тухай гоё hайхан зохёол бүтээлнүүдые бэшээгүй эрэ хүнhэтэй урашуудые олохогүйбди.

Эхэнэр хүнние үнэн сэхээр, hайн hайхаанаар хүндэлжэ ябадаг эрэ хүнэй зугаа шагнахада, зохёол уншахада, хэды гоёб даа. Буряадай арадай поэт байhан Цэдэн Галсановай 1940 ондо зохёоhон **«Инаг буряад басаган»** гэhэн шүлэг соохи түрүүшын мүрнүүдые буулгаад туршая.

Hайхан зүрхыш дуулахаяа
hанаан сэдьхэл хүдэлнэл.
Hаран сэлмэг шарайгыш,
hайхашаажа дүтэлнэл.
Барихада зөөлэн
гарнуудшни
Байгал дээгүүр хүтэлхэл.
Хэлэхэдэ илдам
нэрэшни
Салан дээгүүр зэдэлнэл.
Ирагуу дууша байналши,
Инаг буряад басаган.

Нээрэшье даа, эхэнэр хүнние ухаан бодолоороо, үнэн зүрхөөроо хүндэлдэг шүлэгшэнэй бодол соohоо нимэ мүрнүүд билтаран гарангүй яахаб. «Бадма сэсэгэй намаа зөөлэн, басаган хүнэй гар зөөлэн» гэжэ буряад арадная дэмы хэлсээгүй байха даа.

Эхэнэр хүнэй дэлоон шанар гэжэ байдаг ааб даа. Урданай сэсэн үбгэд, хүгшэд нимэ шанартай бэрние бэдэржэ, hарые hаралан ажаглажа, үхигэй айлнуудаар хонон үнжэн айлшалдаг байгаа бшуу.

Ажалша, ухаатай бэрние оложо шадаhан hаа, үтэлхын далайда тулахадаа, энхэ ямбаараа үргүүлдэг байгаа. 1. Эхэ, эсэгээ гурбан зооленөөр үргэхэ. 2. Үхибүүдээ оодэргэн hайнаар боргожуулха. 3. Гуламтаяа урин дулаан, арюун сэбэр байлгаха. 4. Харууhалдаг адууhа малаа тобир тарган байлгаха. 5. Сагаан эдеэ hайнаар буйлуулха шадабари. 6. Утаhан hабагшыл, ульгам зүүнэй, алтан хайшын, мүнгэн хурабшын ёhотой ээзэн. 7. Эрэ нүхэроо, ороhон, хоноhон айлшадаа хүндэлхэ. Нимэ шадабариин долоон шанарые баримталhан эхэнэр хүн ёhотой гэр хотоной, гал гуламтын ээзэн, хүн зондоо хүндэтэй байха болоно. hургаал зүбшөөлөөр баян, олон нүхэдтэй, баян бардамаар ажаhуудаг байгаа. Урдандаа баяншье, нёёншье эхэ хүн эхэнэр хүннис доромжолдоггүй байгаа.

Урданай буряад зон үхид, хүбүүдээ айл болгоходоо, аха дүүгэй журам нангнаар сахижа, долоон үе үнгэрөөгүй түрэл гарал соогоо гэрлэхэ ябадалые аhан шадалаараа хорихые оролдодог байгаа. Аха дүүгэ абари зан уг удамай шуhа дамжадаг үбшэнhөө hэргыддэг байhаннинь мэдэдэжэ.

«Хотошо нохойн дуун ойро, хойто эхын зэмэ ойро» гэдэгэй ёhоор, хуушанай нэгэ бэрнин дэмог тобшохоноор даа дурсаhууб.

«Үдэшын эдеэнэй үедэ ехэ тогоон соohоо бүхэлсэр шанаhан адуунай мяха хабтагай ехэ модон табшэ соо гаргажа байhан бэрнинь халуун хята хамсы руугаа нюусаар хэжэрхёд, гарайнгаа халахада, ехээр ядарhан бэрнээ тухайлhан хадам абань:

«Үтэр газаа гараад, тэнгэри үүлэтэй гү, али сэлмэг байна гү, адаглаад ерэ» гээд гаргаа ха. Газаа түргэн гүйжэ гараhан бэрнинь халуун хятаяа хамсы соohоо мэтэр гаргажа, нигэжэ дурсаhан гэдэг юм. «Халууншье хята байба даа, хажаршье эжы байна даа, сэлмэгшье тэнгэри байна даа, сэсэншье аба байна даа». Энэнние дурсаад орхиходо, урдандаа эхэнэрнүүдэй өөhэдын хсорондохи шалтаган элирнэ. Эрэ хүн эхэнэрые, эхэнэр хүн эрэ хүнние доромжолдог hаа, тэрэhэн эхэ, эсэгээ баhаяа доро даража ябаhантай ... ли бэшэ гү. Эрэ эхэнэр хэрөл эбтэй hайн ябахада, дахэйн жама ёhоор юумэн бэхэн hайн hайхаанаар манджа, эдэ хоёрой хоорондоhо мүндэлэн түрэhэн олон үри нэр саашадаа эбтэй эетэй, бүмбэрсэг дэлхэйн hайхан шэмэг хүн түрэлтэн, эхэ болоhон зургаан зүйл хамаг амитадай нэгэ хүбн, газар дээрэхи арга шадалые бултыень гартаа абаhан хүнэй үндэhэн мүнхэ оршонол ха юм. Эхэнэр гэхэдээ, Эхэ-нэрэ гэнэбди. **«Энгэр сагаалсын элэхэдэ, эжы миний хайратай»** гэhэн хуушанай зүрхэ сэдьхэл доhолгоомо дууе мэдэхэгүй, өөрөөшье дуулажа ябаагүй хүн үсөөн байха даа. Залуу наhанайгаа нэгэ дууе эндэ дурсахамни:

Дүлэн дээрэхи тогоондо
дүхэхын дура дундахан.
Дүүхэй үгы наадаида,
дуулахын дура дундахан.
Басагад үгы наадаида,
байхын дура дундахан.

Миниий залуу ябахада, олоороо сугларhан юрьемэ ехэ наадан дээрэ энэ дуунай аялга нэгэтэшье замхадаггүй байгаал даа. Энээн дээрэ өөрыгөө, эрэшүүлэй зүгhоо нэгэ бадаг зохёожо, нэмээ болни. таатай зохид шэнги hанагдана.

«Зүбоор дуулаhан
хуушан дуугаа
Зүүнhээ гараhан
шэнэхэн зандань
Зүрхэндоо ходо хадагалжа
ябаhандаа
Зүнтэй байнабди
бидэ эрэшүүл.

Буряад оронойнгоо бүхы эрэ хүнhэтэнэй зүгhоо, залуухан бэреэд, басагадтаа болон бүхы эхэнэрнүүдээ нигэжэ үрезе даа.

Халюунай арhаар мансы
хэжэ,
Хашаргай эбэрээр
угжа хэжэ.
Хараасгайн дуунаар
эртэ бодожо,
Хамагтаа хүндэтэй
ябыт даа.
Булганай арhаар
мансы хэжэ,
Буруунай эбэрээр
угжа хэжэ,
Булжамуурай дуунаар
эртэ бодожо,
Буянтай жаргалтай
ажаhуухатнай болтогой.

Цыбикжаб НАНДАНОВ.

САГААН hАРЫН МЭНДЭ!

...хан шажанай hергэжэ, долгэрхэ байн сагта хүн зоной hүзэглэхэ, буян ... нүгэлhөө зайлаха гээшэ залуу ...аргагүй ехэ удха шанартай байна ...ор, бурхан шажан үгы юм, хойто ...гэжэ байхагүй, hүнэhэн гээшэнь юун ... тэхэ мэтээр уураг тархинигаа ур... бүхэндэ шэнгэжэрхинhэн, номнуулhан зонуд, илангаяа, урдаа хараха ...й, коммунистын нэрые өөрынгөө хаягтэ хэрэглэhэн хүнүүд коммерсантболошонхой. Тэдэнэй hанаhаяа хүнhарбайhаяа барихадань, аргагүй ...ой үе саг буушоод, энэ бүрэнхы хуан доогуур, бее бээ дэмжэн баяжаhыхан гэхээр «миллионер» гэжэ үгэ...руу харадаг аад, харин мүнөө ха... гэжэ hанахаар болошоо.

...дой хойноhоонь хүсэхэшьегүй hаа, ...рсо гүйлдэhэн, hүзэггүй, ёhо гурим ...гүй, хуулида диилдахэгүй, аралжаа ..., архи, тамхи эрьюулhэн зон хаа...гүй албагжа, дээрэhээнь харини гү...хид хамжашоо. Эндэhээл муу муухай ... дуулдана. Нигэжэ байхадань үдэр ...үнэн сохэор ажалаа хэжэ байдаг ...эйхидэй гомдохо, сүхэрхэнь бүруу ...Жэл бүри ажалай бүтээсэ, ашаг ... доошолно, үнэ сэнгынь дээшэлнэ. ...Сага тэсэгты, Сайдал зайhарха гэдэг ... хүтэлбэрилагдадэй найдуулгань ...бэ? Яагаад сайhарха харгы байнаб?

Аралжаа наймаанда, андалдаа hолгээндэ, эдихэ хоол, эд бараа үйлэдбэрилхэгүй аад, үндэр сэнтэйгээр худалдаха дуратайшуулда эсэс табилганда, арбан хургана, ара мүрөө, абьнас бодолоо ажал тээшэ шэглүүлхэ хэрэгтэ шажан сохэ нүлөө үзүүлхэ байна. Энэ байдалые гайхаад, гараа барлад hүунгүй, хүнэй ухаан бодолдо шэнэ шэнжэ оруулха зорилготойгоор буруу, зүбые, буян нүгэлые илгаhан, олон тоото саримтануудтай, hүзэг бэшэрэл ойлгуулhан статьянуудаа «Буряад үнэндэ», «Байгал» журналда толилуулдаг зон олон. Эдэ бүгэдыень бидэ уншажа, ойлгожо, үри хүүгэдтөө, залуу үетэндэ оролдожо дамжуулха, сйлгуулха зон бидэл байнабди. Тиимэhээ «Буряад үнэн» hониноор дамжуулан, Ц. Ц. Дондогойе, Ц. Д. Дондоковае, Д. Жүгдуровае, Д. Доржиевые, Ц. Чимитовые, Д. Н. Цырендашиевые «Доржо Жодбын» тайлбарние оролдон буряадшалhан М. Батоннине, Н. Бадмаринчиновые, мүн баhа С. Эрдэнине «Хойто наhандаа уулзаабди» гэhэн романайнь түлөө, энэ бүтээл жэнхэни буряадаар оршуулhан Г. Чимитовые Сагаан hараар амаршалаад, саашадаа сарюун хүнгэнүүд, элүүр энхэнүүд бэлигэй жолоо, таниглай холбоо алдангүй шэнэ шэнэ бүтээл, статьянуудаа бэшэжэл байгыт гээд үреэхэ байнаб.

Б. ШАГДАРОВ.

Ага.

Россин Федерацийн, Буряад Республикын соёлой габьлата хүдэлмэрилэгшэ В. И. Хижняковой олоч жэл соо хүтэлбэрилhэн локомотив-вагон заhабарилгын заводой эрэшүүлэй хоор Буряад ороной-найг уран hайханай эгээл мэлээжэ коллективүүдэй нэгэн болодог. Тэрэ бүхэ-союзна, бүхэрессин, ооhэдынгөө республикын харалга, фестивальнуудта лауреадай нэрэ сэргэдэ оло дахин хүртэhэн, уран шадабари абьласынь үндэрөөр сэгнэгдэhэн байха.

Хоорой бүридэлдэ хори-гушан жэлэй туршада дуулажа ябадаг хүнүүд үсөөн бэшэ. Тэдэнэй дунда инженерно-техническэ хүдэлмэрилэгшэд, токарьнууд, слесарьнуудд, булад, шэрэм хайлуулагшад, бусадшье мэргэжэлтэд эдэ жэлнүүд соо энэ хоорто хабаадажа, республикынгаа хүн зоние баярлуулhан юм.

Hаяхана мартын 8-най hайндэртэ зорюулагдажа, оперно театрта болоhон баяр ёhололой үедэ алдарта хоорой гэшүүд хоер дуу дуулажа, удаан үргэлжэлhэн ...ашалгаан үгтагдаа.

Ц. ЦЫРЕНЖАПОВАЙ ...отэ.

Уншагшадай бэшэгүүдhээ

СПОРТЫН ХЭРЭГСЭЛНҮҮД ДУТАЛДАНА

...хүшэр үедэ спорт ...ашэ хүндэхэн хэ... байнхай. Гэбэ... нютагта спортын ...нүүдэр hошрхог... эрхилэгшэд болоно байнхай. Эндэ ...ой дунда hургуулинин...дэхи үүсхэл илангаяа ...ехэр үзүүлдэг. Үхи... тэнхэ тамирыень ...лүүлхэ, махабадыень ...хүүлхэ талаар багша...ладимир Иванович Ирг..., Семен Алексеевич ...а гэгшэд оролдолго ...гаргадаг. Сэлэнгын айтороо хүнгэн атлетимэдэжэ спортсмен ябаВладимир Ирдышеев хо...гаран жолэй туршада ...удые хүнгэн атлетикын ...гай таниглуулна. Баг... А. Кузнеев саашадые ...ог юм. Үхибүүдэй ба...үүлэй спортын аймаhургуулиин филиал эмгэдэжэ, боксын спортив...аанануудай секциннүүд ...дэг болонхой. Эдэ сек...удые Баир Лэйданович ...еев, Герман Аюрович ...гаров хүтэлэрилдэг. ...а дүрэ булиалалгын ба...аанай секци эмхидхэг...й, Бэрхэ барилдаашан ...ан колхозой инженер ...ин Батуевич Дылыков ...секциин хүдэлмэридэ ту...жа үзүүлжэ байдаг.

hургуулиин түрүү hуури эзэлхын түлөө, мүн классуудай хоорондо мүрысөөнүүд ходо үнгэргэгдэжэ байдаг. Гадна аймагайнгаа, мүн республикыншье спортсменүүдые нютагтаа урижа, мүрысөө үнгэргэхэ хэрэгтэ анхарал хандуулагдадаг болонхой. Тиин суута хонишон, Гүрэнэй шангай лауреат Д. Д. Будаевагай шанда хүртэхын түлөө баскетболоор мүрысөөн үнгэргэгдөө бэлэй. Эндэ Жаргалантын, Новоселенгинскыи, Бараатын, Мухар-Шэбэрэй аймагай Суулгын, дотоодын хэрэгүүдэй районо, таhагай суглуулагдамал командануудаа ерээ юм. Буряад Республикын габьлата малшан Д. Д. Будаева илагшадта шангуудые барюулаа hэн.

Үнгэрhэн жэлэй декабрь hарада манай нютагай хүбүүн, шэхэ хатуушуулай дунда дэлхэйн чемпион, спортын уласхоорондын классай мастер Егор Аюшеевэй шанда хүртэхын түлөө дүрэ бүлаалдалгын барилдаагаар мүрысөөн үнгэргэгдөө юм. Эндэ зуу гаран барилдаашад хабаадаа. Улаан-Удэ хотоhоо, Ново-Селенгинскhээ, Юрөөhөө спортсменүүд ерээ hэн.

Эдэ мүрысөөнүүдые үнгэргэхэдэ нютагаймнай захиргаан, колхозоймнай правлени, аймагаймнай эрдэм hуралсалай таhаг горитойхон туhаламжа үзүүлээ юм Энэ дэмжэлгыень нютагайхиднай hайшаадаг.

Гэхэтэй хамта физкультура ба спорт хүгжөөхэ талаар шидхэгдэхээр асуудалнуудые үшөөл олон гээд hанагдана. Нэгэдэхеэр, hургуулинуудта физкультура заалгада тон бага саг үгтэнэ. Долоон хоног соо класс бүхэндэ ороондоол хоёр часай туршада физкультурын хэшээлнүүд үгтэнэ бшуу. Хоёрдохёор, үхибүүдые бултыень спортивна секциннүүдтэ хабаадуулха арга олгогдоногүй. Эндэ шалгаганууд олон. Гэбэшье гол шухалань гэхэдэ, спортын хэрэгсэлнүүд дуталдана. Футболой, баскетболой бүмбэгэнүүд, саньш ботинкануудд болоод спорт эрхилхэдэ хэрэгтэй бусад эзйлнүүдые олохонь, хүшэр болошонхой. Эдэ бүхы асуудалнуудта Эрдэм hуралсалай министерство, худалдаа наймаа эрхилдэг эмхинүүд, наймаашад анхарха бээ гэжэ найдагдана.

Эдэбхи үүсхэл гаргаад, арга хүргыень бэдэрээд байбал, заншалта болоно байhан мүрысөөнүүдые үнгэргэхэ, нютагайхиндта спорт эрхилхэ боломжонуудые олгуулжа шадахабди гэжэ hананаб.

М. АЮШЕЕВ.

Бүхы юумэнэй үнэ сэнгэй эрид дээшэлжэ байhан мүнөө үедэ илангаяа ажалшадай ажаhуудалай хэрэгэлэмжын талаар хангалгын хэмжээн эрид доошолжо байна. Буряадай Статистикын гүрэнэй комитедэй hүүлэй үедэ хэhэн шэнжэлгын дүнгүүдээр хүн зоной телевизор, холодильник болон ажаhуудалай бусад орёо приборнуудые заhабарилгада үгэхэнь эрид доошолбо. Ушарынь хадаа заhабарилгын үнэ сэн эрид дээшэлхэhээ гадна, олонхи ушарта запас частьнууд хомордожо, түргэн болзорто бэлэн болгогдоногүй. Тиихэдэ энэ үе соо Улаан-Удэ хотодо хубсаhа хунар, унтарнии эзйлнүүдые угаалгын үнэ сэн арба дахин дээшэлээ бшуу. Хэрбээ нёдондоной декабрь hарада нэгэ килограмм бүхэнинь 6 түхэриг 30 мүнгэтэ байhан hаа, мүнөө 62 түхэриггэ хүргэгдэнхэй

Хүнүүдэй үhэ абаха, заhалгын түлбэри хэмгүй дээшэлэнхэй. Мүнөө үедэ хүнүүд олонхи ушарта тархи толгойгоо угаалгахаhаа, хангалтама одеколэн сасуулахаhаа, мүн тайруулhан үhэеэ hамнуулжа, таарамжатайгаар заhуулхаhаа арсадаг болобо.

Вл. ЖИГЖИТОВ.

Хэниинь хэн гээшэб?

Уоррен Кристофер—США-гай гүрэнэй секретарь

Холбоото Штадуудай шэнэ президент Билл Клинтон гүрэнэй эгээл харюусалгатай, эгээл шухала туша алда—гүрэнэй секретарнин туша алда Уоррен Кристоферые томилhон байха юм.

Түни түбшэн, аалин намдуу Кристоферэй хүдэлмэринин абари зан хадаа бүгэдэ нинтын хүндэлэл болон олонинтын мэдэрэл тэрээндэ асараа бшуу. Энэмнай ажабайдалай горитой ехэ дүй дүршэлтэй, олон юумэ үзэhэн хүн гээшэ.

Уоррен Кристофер Хойто Дакота штадай ороондоол 300 гаран хүн зонтой Скрэнтон гэжэ багахан хотодо 1925 оной октябрийн 25-да түрэhэн байна. Урда Калифорнийн университет дүүргээ. Гэбэшье баhа «дарااинг амта үзэхэ» ябадал туша алдаа. 1943—1946 онуудта США-гай Номгон далайн флодто мичманээр алба хэhэн байна. Тэрэнэй hүүлээр дахинаа оюутанай замда ороо hэн. Энэ удаа Стэнфордско университедэй юридическэ факультедтэ hураханя оробо ха юм.

Өөрынгөө үнэн шударгы ажалаар лэ олондо мэдэдэжэ болоhон байна. Тэрэ үедэ Калифорниhоо Башингтон ороохо, дээдэн зургаанда туша аал эзэлхэ гээшэ бэлэн бэшэ байгаа. Гэбэшье тэрэ президент Джон Кеннедийн захиргаанда ороо, уласхоорондын худалдаа наймаанай хэлсээнүүдтэ хабаадажа тэрэнэй түлөөлэгшэ болоhон байгаа бшуу. Энэшье шата амжалтатайгаар дабагдаба. Президент Линдон Джонсон тэрэнние юстициин министрэй орлогшоор томилбо, hүүлдэнь генеральна прокурор болоhон байха юм.

Түни түбшэн, аалин намдуу Кристоферэй хүдэлмэринин абари зан хадаа бүгэдэ нинтын хүндэлэл болон олонинтын мэдэрэл тэрээндэ асараа бшуу. Энэмнай ажабайдалай горитой ехэ дүй дүршэлтэй, олон юумэ үзэhэн хүн гээшэ.

Уоррен Кристофер Хойто Дакота штадай ороондоол 300 гаран хүн зонтой Скрэнтон гэжэ багахан хотодо 1925 оной октябрийн 25-да түрэhэн байна. Урда Калифорнийн университет дүүргээ. Гэбэшье баhа «дарااинг амта үзэхэ» ябадал туша алдаа. 1943—1946 онуудта США-гай Номгон далайн флодто мичманээр алба хэhэн байна. Тэрэнэй hүүлээр дахинаа оюутанай замда ороо hэн. Энэ удаа Стэнфордско университедэй юридическэ факультедтэ hураханя оробо ха юм.

Өөрынгөө үнэн шударгы ажалаар лэ олондо мэдэдэжэ болоhон байна. Тэрэ үедэ Калифорниhоо Башингтон ороохо, дээдэн зургаанда туша аал эзэлхэ гээшэ бэлэн бэшэ байгаа. Гэбэшье тэрэ президент Джон Кеннедийн захиргаанда ороо, уласхоорондын худалдаа наймаанай хэлсээнүүдтэ хабаадажа тэрэнэй түлөөлэгшэ болоhон байгаа бшуу. Энэшье тэрэ шүүжэ гараhан байха юм.

Тэрэл жэлдээ Кристофер гүрэнэй албаяа орхижо, Лос-Анджелес ерэжэ, «О, Мелвени энд Майерс» гэhэн юридическэ фирмэдэ бусаhан намтартай. hүүлэй 11 жэлдэ пус фирмые тэрэ хүтэлбэрилжэ байгаа юм. Энэл үеhөө мүнөөнэй президент Билл Клинтон тэрээндэ анхаралаа хандуулhан байгаа ха. Тингэжэ нилээд дутын хүнүүд болоhон байна. Энээнние юун гэршэлнэб гэхэдэ, hунгалтын бэлэдхэлэй эхилхэдэ, вице-президентын туша алда дурадхагдаха кандидатурануудай список хараха, шэнжэлхэ бүлэгые толгойлхыень Арканзасай губернатор Кристоферые гүйhан байна бшуу. Энээнhээ гадна Кристофер шэлжэн оролгын гэхэ гү, али хуушан захиргаанай бүхы юумэеэ шэнээр hунгадаhан захиргаандэ лушаажа үгэхэ үедэ Клинтоной команды толгойлhон юм.

Ушар нимэhээ дүй дүршэлтэй, шадамар бэрхэ гүйсэдхэгшэ Уоррен Кристоферые гүрэнэй секретариин туша алда Клинтоной томилhонинь гайхалтай бэшэ. Сагаан байшангай эзэн нигэжэ хэлэhэн байдаг: «Би тэрэнэй hанамжада найдадаг болонхойб... Тэрэ — минии ханн нүхэр, хододоо намтай суггаа байха юм».

Теэд саашанхи байдал хэнэй хэн байhые харуулна бээ. Илангаяа Америкэ болон Россин хоорондохи харилсаануудаа ямараар, яажа хүгжэхэб—энэ асуудал олоной hанал хүлгөөнэ. Гэбэшье найдаха үндэhэ баримта бии гээшэ.

Жэшээнь, Сенадай гадаадын хэрэгүүдэй талаар комитедтэ үгэ хэлэхэдээ, Россин-Америкын харилсаануудаа гадаадын-политическэ аажал ябуулгада эгээл шухала hуурин эзэлхэ ёhотой гэжэ Кристофер хэлэhэн байна. Буу зобсэг хурдаха, үмсэлэлгэ хэхэ, экономикоёо бэхижүүлхэ ба тэрэнэй политическэ байгуулалтануудые хүгжөөхэ хэрэгтэнь Россида туhа хүргэхэhөө ондоо гол шухала юумэн байhагүй гэжэ онсолон тэмдэглээ бэлэй.

Мүнөөдөө нимэрхүү үгэнүүдэй ямар удхатай байhаниинь мэдэгдэнэгүй. Харин мүнөө үедэ ондоо байхашье аргагүй бшуу. Юуб гэхэдэ, шэнэ захиргаан мэнэ hаял Вашингтоной правительствын таhагуудые эзэлээд байна гээшэ ааб даа.

Бүхы юумые уридшалан ойлгоод байдаг хүн гэжэ Уоррен Кристофер өөрынгөө нэгэнтэ бэшэ харуулhан байха. Тэрэнэй түгэс мэргэжэл, тэсэбэритэй байлга, гүнзэгы ухаан бодол Росси болон США-гай хоорондохи харилсаа холбоон тогтууритай байха бээ гэжэ найдаха арга боломжо үгэнэ бшуу.

Виталий ТРИФОНОВ,
журналист.

(«Россин газетэhээ» абтаба).

"БЭЛИГҮҮН СААДА ХИЗААРТА ХҮРӨҺӨН ОШОРООР ОГТОЛОГШЫН" АША ТУҺА ҮЗҮҮЛҺЭН СУДАР ОРШОБО

„Доржо-Жодбын" тайлбари

XVI.

БАҺА ОНДОО НЭГЭ МОЖО УЛАСТА тангаригай бог (шүдхэр) оршожо, нялхасые үхүүлһэн тула арбан найман наһанһаа доошо ерэ, эмэ хүмүүн үгы болбай. Тэрэ сагта богые дарахын тула хэрэг яриг, түгли (?) тэргүүтэн али туһатай болохо үйлые үйлэдбэшье, тэрэ богынь номдо асари мэргэн тула ламын юуе үйлэдбэшье, тэрэ ламатай адли үйлэдэхэ тула даража эсэ шадагдабай.

Тэрэ уласай хаан тэрэ сагта сэдьхэлээ гансаржа, нигэжэ сэдьхэбэ: «Хаан, харса* хамаг улад бүгэдын үндэһэн таһарха болбай. Доородо хуби заяатай би энэ уласай хаанай шэрээдэ һууржа, үлэ мэдэхын эрхээр буса буруу ябадал үйлэдэжэ, тэнгэри луусай уур хилэн болгобо гүб? Тиимэ болбол, ганса намда гэм бололтой һэн ха. Эды шэнээн олон уладые гашуун зоболонто болгохо хэрэгынь юун бэ? Бог шүдхэр мэтын бусадай хорлол болбол, эдэ үйлэдэһэн номой үйлэс гээд, арга заһал да тахил үгэлигэ тэргүүтэнние үйлэдбэшье, туһа үлэ болохые үзэбэ, минии үйлэ бололтой. Энэ наһанда баян нөөнби хэмээн хэды ехэ эрэмшэбэшье*, буян эсэ үйлэдабэл, хойто түрэлдөө гутамшагта гуйранша болохо магадгүйб. Тэгүүншэлэн би хаан гэжэ ехэмсэбэл, албата иргэнгүй* болоббл, энэ наһанда гутамшаг болохо. Тиимын тула энэ олон зоболонто үри түлөөһэндэ зорюулжа, гурбан хоногой манагаар* түрэл зүүдхэхэмни»,— гэжэ сэдьхэд, мэамс* дор һууба.

Тэргүүнэй хойто һуни тэрэ хаанай зүүдэндэ нэгэ павалхада (?) ерэжэ, үгүүлэрүүн: «Нялхасай үхэлдэ (туһатай гэбэл) тэнгрисүүн хаан Хурмаста Илажа түгэс нүгшэһэн бурханай номлоһон Бэлиг Бараамид дор тамга дараһан бэлэй. Бэлиг Бараамидые шүтэбэл, тэрэ сохом шадамуй. Тэрэ юунэй тула гэбэл, Илажа түгэс нүгшэһэн бурханай «Бэлигүүн саада хизаар хүрэһэн Ошороор огтологшые» номлохын сагта Тэнгэринн хаан Хурмаста түрүүлэн цаан дүрбэн тэнгэриндэ даган баясажа: «Энэ судар шүтэгшэдэй энэ, хойто (наһанда) болон үнэгэрһэн гээд, ерээдүй ба мүнөөнэй ямарбаа үйлэстэ зорюулжа уншабал, тэргүүнэй хэрэг туһые бидэнэр бүтээхэбди», — хэмээн ама абажа, тамга дараһанай ушар тэрэ болоно», — хэмээд, тэрэ павалхад* үлэ үзэгдэн ошобо хэмээхые тэмдэгтэйдэ тодорхой зүүдэлээд, хаан нойрһоо һэрижэ, лама гурбан эрдэни дор ашалхын* тахил үргөод, тэдэ албата бүгэдэдэ тунхаг тараажа, «Ошороор огтологшо» сударые шүтэгшэд бололсобо. Тэндэһээ тэрэ бог тонилоод, нялхасууд нютагтаа аюул зоболонгүй боложо, ута наһалба.

«Бэлигүүн саада хизаарта хүрэһэн Ошороор огтологшын» аша туһаар маша хэрээгы догшон богые тонилгоод, үлэ тогтохо нялхасые тогтоожо, нялхаста энэ сударай гайхамшагтай һайханние элидхэһэнэй хори нэгэдүгээр зүйл

XXII.

БАҺА ЭНЭДХЭГЭЙ ОРОНДО шажан түрын үйлэдэ маша мэргэн аад, хүмүүн ба хүмүүн бусын аливые хэрэгтэ үгэлигэ ехэтэй, амитанние асархы (тэдхэхэ, хайрлаха) сэдьхэлтэй нэгэ ехэ хаанай нютагай түб дундa, али бүрсэр тэгшэ һайхан газарта, нэгэ сумын өөрөө тобойжо ургаһаар гүйсэнние үзэбэл, үзэжэ, ханашагүй маша гайхамшагта һайхан сүмэ гараһан байгаа. Тэрэ сумын дотор орожо үзэбэл, Бурхан шүтээн, судар номуудые залаха шэрэ гээд, тахилай шэрээ ба хуралай хубарагуудай һууха шэрээ дэбисхэр тэргүүтэнние бүрин түгэс бэлэдхэһэнние үзэхэдэ, маша зохистой болоод, юртэмсэдэ шухаг эрдэни баймуй. Тэгүүнн юртэмсын хүмүүн урлажа бүтээхэнээ байтагай, һанажа үлэ гүйсэхэ тиимэ һайхан сүмэ бэлэй. Тэрэнэй дэргэдэ нэгэ һайхан байшангай дотор зуун амтата эдеэн, ундан өөрөө бүтэжэ байдаг һэн. Тиимэ сүмэ байшангуудые хаан түшэмэд тэргүүлэн хамаг бүгэдөөр үзөөд, баясажа, иин үгүүлэлдэбэ: «Бидэнэй андэ шажан, ехэтэ дэлгэрхын тулада Бурхан тэнгэри үнэ шөөжэ. Луус, Газарай эзэдэй бүтээһэн сүмэ бэлэй», —хэмээн баясалсаад. Бурхан, тэнгэри гээд, Луус, Газарай эзэдтэ ашалхын тахил ба үгэлигэ ахы ехэтэ үйлэдөөд, үгытэй ядууда үгэлигэ үгөөд, нэгэ мэргэн һайн ламада хаан зарлиг болоруун: «Ши тэрэ сүмэдэ ошоод, шажанай дэлгэрхые үгтан, ямар ном буян үйлэдбэл зохистойе өөрөө мэдэжэ үйлэд. Тиихын тула юун хэрэгтэй болоноб, би үгэхэб»,—хэмээн зарлиг боложо, нэгэ шабитайгаар тэрэ сүмэдэ эльгээбэй.

Тэрэ лама тэндэ ошоод, тэрэ һүниндөө үхэбэй. Шабинь харижа ерээд, хаанда мэдүүлхэдэнь, баһа урдахитай адли зарлиг боложо, һайн ламанарые дахин эльгээхэдэньшье, мүн урдатай адли үхэбэй. Тэрэ мэтэ олон ламанарай үхэхые үзөөд, тэрэ сүмын ойро шадар ошожо үлэ болоомуй хэмээн хамаг зон улад айжа, холо ябаха болбай.

Тэрэ сагта нэгэ уласта нэгэ нэрэлхэг хоорэн янзатай хубараг бии һэн ха. Тэрэ хубараг иин үгүүлэрүүн: «Тэрэ сүмэ болбол, хамаг амитанай туһын тулада хаанай буянаар бүтэһэн сүмэ мүн бэлэй. Хооһон нэрэ абаһан тэрэ ламанар тэрэ сүмэдэ һууха шадалгүй үхэһөөр байжа, хайран сүмэдэ бузар бурган болгобай. Тэрэзээр шалтагаалжа, хаан тэргүүлэн хамаг уладта нэгэ мүү ёро боложо магадгүй. Аяа хоорхэй, номой удые мэдэхэгүйи зоболон ёхэ гэдэг энэ болоко».—хэмээн дэмы балай нэрэлхэжэ, энэ-тэрэдэ үгүүлжэ ябаһание дам дам үгүүлэлдэһээр байжа, тэрэ үгэнь түшэмэдтэ соностоод, түшэмэд хаанда нигэжэ хэлэбэ: «Бидэнэй улас дотор нэгэ һайн лама бии ха. Тэрэ ламын хэлэһэн үгэ энэ мэтэ гэнэ»,— хэмээн тэрэ хубарагай үгүүлһэние дамжуулхадань, хаан маша баясажа, нэгэ элшэдэ зарлиг болбай: «Өөрөө бүтэһэн тэрэ сүмын үшар шалтагаание мэдэһэн аад, тэрээндэ һуужа шадаха нэгэ хубараг бии гэнэ. Ши тэгүүндэ ошожо, юуе хэрэглэхэ байнаб, тэдэ бүгэдые үгөөд, тэргүүн ламын ёноор тэрэ сүмэдэ хүргэ»,—хэмээн зарлиг болоходонь, элшэ ошожо, тэрэ нэрэлхэг хубарагта хаанай зарлигые бүринтэ үгүүлхэдэнь, тэрэ хубараг зүрхэндөө һомоной тудаһан мэтэ айн сошожо, тэрэнээ эсэ мэдэгдэхын тула элшэдэ үгүүлэрүүн: «Нэгэ хэды хоногһоо ошохоб. Ши хүлеэ»,—хэмээд, нигэжэ сэдьхэбэ: «Тэрэ сүмэдэ ошожо һуубал, үхэхэб. Хаанай зарлигһаа дабабал, баһа үхэхэб. Оргожо* ябаад, олдобол, мүн үхэхэб. Мүнөө миниий наһанай хэмжээн сохом болобо ха»,— гээд, «тэрэ сүмэдэ ошожо һуугаад үхэбэл, үхэ—ябадалгүй, нэрэдэшье гэм үгы»,—гэжэ сэдьхэдэ, тэрэ элшэтэй хамта арбан хоногто ябажа, тэрэ сүмэдэ гурбан хоногой газар болоходо, элшэдээ үгүүлбэй: «Таанарта тэрэ сүмэдэ ойро ошожо үлэ болохо. Таанарые мэдээд, уггажа хорлохо бэлэй. Хаан, түшэмэдтөө харигты. Намайе ганса ганса гэжэ бү зобогты»,— гээд, хүнэһөөе абаад, нүхэдөө һалажа, айха тула ябан ядажа, долоон хоногто ябаад, тэрэ сүмын бараае харагдахын тэды газарта, нэгэ добосогой дээрэ, сан табидаг нэгэ байшан бии һэн ха.

Тэрэнэй дотор оробол, нэгэ судар дэбтэр байһанние абажа үзэбэл. «Ошороор огтологшо» судар байһанние үзөөд, тэрэ хубараг баясажа, иингэжэ сэдьхэбэ: «Үхэлэй эзэнэй тарта нэгэтэ оробоо намда «Ошороор огтологшо» судар олдоһоннинь, уулзахадаа бэрхэ һаби хуби хайна. Энэ наһанай нэгэтэ дуушаха тула би тэргүүтэн хамаг амитанай туһын тулада зорюулжа, үхэтэрөө уншахамни»,—гээд: «Энэ сударта бэе, хэлэ, сэдьхэлээ үргэхэмни. Иланганаа аминай таһартар худалаар хэлэхэгүйб»,— гэжэ сэдьхээд, тэрэ судараа уншажа хоноод, манагаарынь үлдэжэ, уилаасаһанай тула нэгэ шүтэжэ хоноод, үхэхэб, гэжэ шууд сэдьхээд, тэрэ сүмын дэргэдэ ошожо, тэндахи тэрэ байшаггай дотор орожо, зуун амтата эдеэ, ундаае эдижэ, уужа хоноод, баһа иигэжэ сэдьхэбэ: «Аяа минии сэдьхэл, ши ехэ нэрые хүсэжэ, худал хэлэһэнэй үйлөөр үхэхэеэ байһанһаа буса шамайе бусад хэншье хорлоогүй бэлэй. Миниий энэ ном уншахада, баһа хорлохо гэжэ байна гүш?»—гэжэ сэдьхэлээ запаад. тэргүүн ламын шэрээдэ һуужа, «Ошороор огтологшо» сударые нэгэ үзүүртэ сэдьхэлээр уншажа, долоо хоноһоной хойно удэшэ гэжэ тэрэ сүмэнь гэрэлээр дүүрээд, эсэстэ нүр жабхалантай нэгэ һайхан хүмүүн ерэжэ, мүргөөд, һуужа, иигэжэ үгүүлбэ: «Энэ номой түгдэмдэ (?) оршоһонһоо үүгүүхэн тэды сүлөө табижа, миниий үгые соносон соёрхо. Би энэ газарые эзэлһэн газарай эзэн бэлэйб. Газарай эзэд олон болобошье, түрүүлһэн ноёнинь би болоноб, Энэ танай хаан үдэр бүри бидэндэ ехэ хэрэгтэй эм, номой зүйл үгэхэ болоод, тэрэнэй харьяата иргэндээ хэншүү хэрбоһо мэтын муухай үйлэ табихые шангата хоримжолһон тула тэдэ олон улас тэрэ мэтые үлэ хийлдэхэ тула Луус: Газарай эзэн гээд, найман аймаг тэргүүтэн бидэнэртэ үбшэн тахалгүй, уужам жаргаһанинь танай энэ хаанай аша туһа мүн тула тэрэ ехэ ашые харюулхамнай гэжэ сэдьхэбэшье, энэ хаанда Тугуулагсан бурхан болохоһоо бусань гүйсэд тула бурханай шажан номые ахы ехэтэ дэлгэрүүлжэ, олон амитанние туһалбал, Үнэхээр Тугуулагсан бурханай боди хотогые дарыдаа олохо боломуй», — гэжэ сэдьхээд: «Тэнгэриһээ бошоогтой би тэргүүтэн Луус, Газарай эзэд бүгэдөөрөө эгүүнние бүтээжэ, ехэ хаанда үргэһэн сүмэ бэлэй. Тиин байтар энэ сүмэдэ һуухаяа ерэһэн ламанарай алинииньшье энэ сүмые бүтээһэн эзэниинь хэн болобошье, тэгүүни тоо-һон тоборог болгоё гэжэ хатуу догшон уншалга үйлэдэжэ занаһан болобошье, тэрээгээр бидэнние үлэ шадаһан байна. Тэрэ юунэй тула гэбэл, Тэргүүншэлэн ерэһэн бурхад гээд, бодисада, махасаданууд ба шиэвэг братигабудууд шье* асархы, нигүүлэсхыгээр боди хотог олоһон байгаа. Тэдэ дээдүүлэй юрэ хамаг амитанние хэрлоогүй байтар тэдэ урид эндэ ерэһэн ламанар Бурханай сурталһаа гажуудаһантай— нэгэ, дорможолһоной үри түлөөһэн—доройдол гэжэ номлогдоһонтой— хоёр. Би гансал онол буруутажа, Газарай эзэнэй түрэл абаһанһаа буса түрэл тэргүүлэшэгүйһөө мүнөө хүрэтэр хуряаһан буямни ехэ аад, нимэ ехэ буянта намда буруу наһанһантай—гурба. Энэ гурбан ушараар буянаа бараржа үхэһэн ламанар бэлэй. Тойн, ши «Бэлигүүн саада хизаарта хүрэлэн Ошороор огтологшо» сударые өөрһоо бусад хамаг амитанай туһын тула идам болгон уншаһанай үндэһөөр, минии наһанаһай ёноор Бурханай шажан дэлгэрхэ болгогой! Шажан, амитанай туһын тула энэ сүмэдэ тэргүүн лама боложо, һуун соёрхо. Шинии гадаада үйлэсы би бүтээхэб»,— гээд ошобай.

Тэрэ сагта тэрэ хаан нэгэ түшэмэлдөө нигэжэ зарлиг болобо: «Тэрэ сүмэдэ һууһан минии ламыг үхэһэн ба эсэ үхэһэнние мэдээд, тэрэ сүмэ урдынхиһаа ямар болоод байһан, тээд, тэргүүни ямар амитан эзэлжэ оршоһон зэргые үзэмэршэн ба һайн эристэй хамта ошожо, һайтар үзэжэ ерэ», — гэжэ зарлиг болоходонь, тэрэ түшэмэл дүрбэн нүхэдтэй табуулан, тэрэ сүмэдэ ошожо, тэндэ һууһан ламатай уулзажа. эсэ үхэһэн ушар шалтагаанние асуухадань, «Ошороор огтологшо» сударые идам болгон уншаһан ба тэрэ Газарай эзэнэй үгүүлһэн үгые бүринөөр үгүүлхэдэнь, тэрэ түшэмэл соносоод, харинь, али соносоһоноо хаан, түшэмэдтэ үгүүлхэдэнь, хаан тэргүүлэн бүгэдэ Саясажа. Бурхан, шүтээн, ном сударнуудые тэрэ сүмэдэ залаад, маша олон хубарагуудые һуулгажа, хурал нэмые үйлэдүүлэн, номой ехэ хуримые үйлэдэбэй.

Тэрэ сүмэдэ шажан ехэтэ дэлгэрбэ. Иланганаа «Ошороор огтологшо» сударые нэн үлэмжэ шүтэһэнэй буянаар тэрэ хаанай нэгэ зуун жаран һөөн можо улдгэ саг бусын үхэл зоболонгүй, ган зудгүй алибаа үйлэс бүгэдэ дэлгэр һайхан болбай.

«Бэлигүүн саада хизаар хүрэһэн Ошороор огтологшын» аша туһаар уншагша тойн гээд, хаан ба Газарай эзэнэй, ноён сэлтэсэй бодн хотогто хүрэгшадэй хорин хоёрдугаар зүйл.

«БЭЛИГҮҮН СААДА ХИЗААР ХҮРЭҺЭН ОШОРООР ОГТОЛОГШЫН» АША ТУҺА, ЭРДЭМЭН ТАЛЫБАРИ ЭГҮҮНИ УНШАБАЛ, БЭШЭБЭЛ, БЭШҮҮЛБЭЛ, НАЙМАН ТҮМЭН ДҮРБЭН МЯНГАН НОМОЙ СОГСОСОЙ ТУҺА ЭРДЭМЫЕ МАГТАН УНШАҺАН, БҮТЭЭҺЭНЭЙ БУЯННИЕ ОЛОЖО, ЭНЭ НАҺАНДАА НАҺАНАЙ БУЯН, ЭРХЭТЭНЭЙ ХИЙ МОРИН ДЭЛГЭРЖЭ, АЛИБАА ҮЙЛЭС БҮТЭЭД, ЭСЭС ХОЙТОДОО БОДИ ХОТОГЫЕ ОЛОХОНЬ ДАМЖАГГҮЙ ХЭМЭЭН ПОМЛОҺОН БАЙНА.

ЭНЭ БУЯНААР ЭХЭ БОЛОҺОН ХАМАГ АМИТАН БУРХАНАЙ ХОТОГЫЕ ОЛОХО БОЛТОГОЙ! УМ МА НИ БАД МИ ХУМ. УМ МА НИ БАД МИ ХУМ. ТҮГЭСЭБЭ, МАНГАЛАМ.

«Бэлигүүн саада хизаараа хүрэһэн Ошороор огтологшын» туһа эрдэмые үзүүлһэн судар эгүүни Онон-Сүүгэлэй үлзы хотогой номые арьбадхагша хинд дор хэблэн сайлгабай.

М. БАТОИН,
Н. БАДМАРИНЧИНОВ,
хуушан монголһоо оршуулба.

* харса— доодо изагуурган;
* эрэмшэхэ— бардамлаха, һайрхаха;
* иргэн—эрхэтэн;
* манагаар—үглөөлэр;
* мэамс—модон (?);
* павалхад—лама, хубараг (?);
* ашалха—ашыень үзүүлхэ;
* оргохо—бодожо ошохо;
* түгдэм—?
* ширваг братигабуд — шравак братьсакабуудта гэжэ нэрлэгдэдэг бурхад;
* мангалам— номой эсэстэ табигдадаг үгэ:

Түгэсхэл. Эхичиньь январиин 19, 20, 23, 23, февралиин 2, 9, 12, 16, картын 2, 4-эй номернуудта.

«Доржо-Жодбын» эхэ сударые «Байгал» журналай 1992 оной 6-дахи номерто уншагты.

Сагаалган-

ҮБГӨД, ХҮГШӨДЭЙ СӨДЬХӨЛ НИ

...һурагшад хүхюу зугаатай зүжэг наадаяа, дуу, хатараа бэлэглэбэ.

Амаршалгын, наадаһай һүүлээр аха зонoо сагаан эдеэнэй дээжэһээ хуртахынень уриба Сагаан эдеэгээр, мяхан, табагаар элбэг дэлбэг шөрөөдэ үбгөд, хүгшэдоо нуудгаад хүндэлэ... Энэ нютаһаа-ургаа...хын эрдэмэй кандидат Бимба Доржиевич Цыбиков Сагаалганай удха тухай, урдандаа ямараар... үнгэрдэг байһан тухайнь сутларагшадта ехэ һонирхолтойгоор хөөрэжэ үгэбэ. Нютагай залуушуул Бимба Доржиевичта хониной төөлэй барижа хүндэлөө. Тиихэдэ нютагай хүндэтэй үбгөдэй нэгэн Данзанай Баатар урданай тоолэйн дуу зэдэлүүлэбэ.

Нигэжэ һайханаар хүндэлүүлжэ байһандаа уяраһан үбгөд, хүгшэдэй сөдьхэл эүрхэмэй нимгэржэ, үри хүүгэдтээ, гэнэб. «Шадаа... аша, гушанартэ буян хэ-хабшанда... низгые, үлсы жаргалые үреэгээ һэн. хүүгэдэй... гаа зобоо... нимэ ан... ехэл зоно... лэй уяра... буурал... байхые...

Ороноймнай түүхын эгээн хүндэ хүшэр жэлнүүдтэ ажаллажа, ами наһаяа хайрлангүй, хэрэгэгы дайсантай тулалдажа, бухы гасалан, зоболонние дабаһан зомнай үбгөд, хүгшэд болохой, мүнөө үеын хасүү сагай бэрхэшээлнүүдтэ дахин дайрагдажа байнал даа. Тиигэбэшье бурхандаа шүтэһөөр, һэмшэл ехэтэй, өөрын нарин журамтай байһаар.

Аха зонoо хүндэлэлгын баяр ёнололые үнэргэлгэдэ спонсорнууд —Ивалгын совхозтехникум, Доодо-Ивалгын сомоной Совет — туһалаа. Бүряад арадайнгаа һайхан заншалаар үбгөд, хүгшэдөө хүндэлһэн зондо үнэн үнэншэхөөр, гэнэб.

Шадаа... хабшанда... хүүгэдэй... гаа зобоо... нимэ ан... ехэл зоно... лэй уяра... буурал... байхые...

Нютаг... һатанние... гаан сөдь... тэй залуу... линии бэ... байшангай... тэ, иланг... номонда... хүргөөд, Тахяа жо... лан ажа...

ҮНЭНШЭХӨӨР, БАЯРЛАМААР

Сагаан һарын һайндэрнүүд хаа хаанагүй үргэлжэлһөөр зандаа. Дэдэд-Оигостойн аглагта оршодог санаторио 20-дахи һургуулидашье энэ жэлэй сагаалган урда урданайхиһаа һайнаар үнэгэбэ. Республикымгай хэдэн олон аймагһаа сугларһан үхибүүд энэдэ бэеэ аргалуулжа байгаад һурадаг. Һургуулиин директор Цыренжав Содбоевич Митыпов бурлад хэлэнэй багша Мария Борисовна Ботоева хөөр иланганаа ехээр ороолдо.

Үхибүүд гүйсэдхэһэн геройнгоо рольдо таарама костюмуудые, нюуртаа багуудые үмдөө. Тиигээд сценариин һооо буряад дуунуудые дуулаа, шулэгүүдые, олон үреэлнүүдые хэлээ, мүн хэдэн шотагай сохорнуудые наадажа, багшанараа, хүмүүжүүлэгшдээ баярлуулһан байха юм.

Сагаан һарын һайндэрэй найр наадые хүтэлбэрилһэн хүмүүжүүлэгшэ Евгения Аполоновна Соколова номер бүхэнэй урда зорюута забһарлалга хэжэ, бурлад арадайнгаа һо заншалнуудтуулаа—дэгэл захатай, хүн ахатай гэжэ эхэ, эсэгыг нангин һургаал заабарние хадуужа, ёнолжо ябаха гэхэ мэтэ тухай—хөөрэжэ үгэһэн байна. Эдэ мэтые шагнажа, хаража һуухадаа, саадаа нигэжэл байгаа һаа, уг изагуурайнгаа һо заншалнуудые һоргээжэ шадахабди гэжэ үнэншэхөөр.

П. ШУЛУНОВА.

ҺАЙНДЭ ХЭРЭГ

Анхаһаа бо... баинскын аймаг... та ажаһуудаг... Сагаан һарын... дэгэлдэггүй... гэрһөн жэлэй... жантанай нютаг... олоороо нүүгэ... заншалынь хуб... Нёдондо жэлэй... магта Сагаалган... нөөр тэмдэглэ... гша оной сага... Кабанск, Селе... ганай Ранжурова... ганай һайндэ... эмхидхэгдэн үй...

...га болон алкоголизмтай тэ... өө үеын байдалтай тааралдуу... онол арганнуудые, хүсэну... лэн һоргээхэ, манай ажаб... захай муухайгаар шүргэн ор... архине хороохо, хүн зонин... залуу үетэнние энэ аюулы... архини харгыда орогшод... нь оруулха гээшэ бидэ бү... өөдэрэймнай шухала асуула... гэн болонхой.

...даг хуушан заншалнай огс... нооргоо бусаагдажа, а... най юрын шэнжэ боло... лсэ талмайнуудта, иннитын... ногтуу хүнүүд олоор хар... оо. Ажал дээрээ архи уу... ньс үзэгдэнэ. Архинн охи... эн» хүнүүдэй гэмтэ ябад... лдэд олошороо.

...наһахада, 1985 ондо карг... хидалга болон алкоголизмт... кай» Зарлигай зарим зүйлн... дэнь үлөөһэн байгаа һаа, ...гэжэ һүнэрхэгүй байгаа. Ю... рад зон тус Зарлигые хал... хэн уттажа, энэ муухай хо... ноо» олонинтые нэргылэн... ртэ хамсыгаа шуужа орол... а бэшэ гү? Архида орогш... эд, архини амта һал мэдэр... гүүдэй хажуу тээнээ бээ ха... элжэ, сэгнэжэ, зүб замда орс... айтарнь, хүн зоной дэлгүүр... ни шэдитэ нюусатай хүсэд... рдэгүй. Байтарнь, Россин П... Н. Ельцин «Сүлөөтэ худ... ни тухай» Зарлиг гаргаа... Зарлиг хүсэд һайнаар бол... ий байһан дээрэһээ хоо... ха тухэрээн сүүдхээрээ... ртаа архи худалдаа хар... дэл хүнүүд, хүгшэн зал... заа архидадаг болоожо эхи... ы хэрэгүүдые манай рес... гаай дээдын зургааанууд, т... одын хэрогүүдэй министерс... гараад һуугаагүй юм ааб... тай тэмсэлые дахиһаа шан... сэ талмайнуудаар ябаһан... е барижа, төлөрүүлгын... ашаха, архида орогоон хүн... хэн, хорюултай газарта, ...бшоолгүйгоор архи худал... е түлүүлхэ худэлмэрсэ эр...

...гаргана. Ямн... барамаар... рэн франц... эрхимээр... Франц... 1991 оной... хохо «Пал... ник» гэжэ... ре—эзэ... гөлөө... рынгоо Н... ахаар хэ... Тэрэ нюу... ды сэбэр... эсэгээ... гэжэ харуу... «Тотал... мын... са алба... Тэрэнэй... үни удаа... ной сетн... бюрогой... жэ тооло... үбгэндөө... ажал олж... һаар орөө... но. Гэр б... дые абар... һамгандаа... нэжэ үгэ... нэр хоюу... тэдтэй тэм... менон Ми... ди гэшэд... рынь — ...нуудта— ...Лермитт. ...шэд наада... Үнөө н... ния велич... медидэ э... даг агуу... Фюнес, м... Монтан г... Сценарис... Жерар Ур... лиан. Дан... жиссерынь...

...ондо Хорини аймагта... дэй 153 гэмтэ ябадал га... һаань, нёдондо жэлдэ... үрэтэрөө ургаа. Ивалгын... 91 ондо һогтуугаар 160 ...хэгдээ гэжэ тоологдоһон... жэлдэ 190-дэ хүрөө. Э... манай республика д... Тэрэ нюу... ухы гэмтэ ябадалай 50 ...хидалгатай сэхэ холбоотс... архида орогоон хүнүүдые... аар яһала ажал хэгдэ... эмшэлгын ба ажалай... ндо, һүүлэй мэдээгээр, ...аа эмшэлүүлнэ. Энэ про... ргэн доро 350 хүнние эм... й юм. Эхэнэрнүүдые арх... профилакторнин манай... ны дээрэһээ Омск руу... тай бологдоно. Мүнөө... холын замда эльгээхын... ургэнэй гарганалагдадаг... ань, Улаан-Удэһоо хөөр... лүүлхэеэ ошоод байна. А... 23 эхэнэрые энэ жэлдэ... жа, эмшэлүүлхэ хараатай... алуушуулай архидалга т... холэхэ дурамни хүрөнэ.

Фильмы... түйсөогүй аад, архидаха... уушуул олоноорно. Ол... амэ үхибүүдэй гэртэхин а... али социальна талаарах... тай байдаг.

МАРТ ҺА... КИНОАФ...

Энэ һарада «Цензуру к памяти не допускаю» гэһэн фильм харагшадайнгаа анхаралда дурадханабди. Александр Пороховщиков энэ фильмын сценариие зохёохоһоо гадна, найруулан табиһан, гол рольдоо өөрөө наадаһан байна. Тэрэ урид «Свой среди чужих, чужой среди своих» (Кунгуров), «Звезда пленительного счастья» (Пестель), «Избранные» (Линдинг), «Ищи ветра» (Катитан) гэхэ мэтын олон фильмүүдтэ наадажа, яһала мэдэжэ болонхой. Александр Пороховщиков дүрбэн жэлэй саана «9 мая» гэжэ богони фильм түүсүшыхиеэ найруулан табиһан юм. Энэнь Тверь хотодо үнэргэгдэһэн фестивальнай «Үнэн байдаг харуулһанай түлөө» гэһэн шанда хүртөө һэн.

Режиссёрой хүндэхи фильм, тэрэнэй өөрынь хүби заан тухай хөөрэнэ. Тэрэнэй шүхэдынь, түрэлхидынь энэ фильмдэ үзүүлэн болоожо наадаһаяа юм ааб даа? Энэнь — Галина Пороховщикова, һамганинь — Елена Мельникова наадана. НКВД гэһэн хидтэ алуулһан абынь ролние —өөрынь, үбгэн эсэгэ гүйсэдхэнэ. Абань 1915 ондо дэлхэй дээрэ түрүүшын тачи хэһэн хүн болоно. Энэ бэлигтэй конструктор 1941 ондо алуулаа һэн.

«Ленфильм» киностудиин режиссёр Виктор Сергеевич «Палач» гэһэн фильм харагшадые яһала һонирхуулһан байна. Энэ удаа режиссёр «Гений» гэжэ шэнэ фильм буулгажа, ганса героён темые үргэлжэлүүлбэ. Фильмын гол герой—Сергей Непашев—урдандаа бэлигтэй физик-электронщик, мүнөө овощной магазинай директор— ехэл хүрсэ ухаатай, абьяас ехэтэй хүн. Теэд энэ хүмнай оорынгоо бэлиг шадабариие бүруугаар, хуулида харшаар хэрэглэнэ.

Энэ фильмын гол рольдо — Александр Абдулов, тиихэдэ Лариса Белогурова, Юрий Кузнецов, Валентина Талызина, Анатолий Кузнецов, Сергей Проханов наадана. Хүлеэгдээгүй рольдо, Россин эгээл ехэ мафиошни ролние гүйсэдхэһэн Иннокентий Смоктуновский харагшадта яһала һайшаагдаха ёнотой. «Гений» фильм хөөрдохи кино-дэлгүүр дээрэ оропоймнай эрхим фильмын шанда хүртэһэн байна.

Гэмтэ ябадалнуудтай, хүбисхалай сог залитай «Комедия строгого режима» гэжэ шог зугаата фильмын сценариие режиссерууд Владимир Студеников Михаил Григорьев хөөр бэшэжэ, найруулан табяа. Фильм 1970 ондо болоһон үйлэ хэрэг харуулна. Шанга журамай түрмын хүтэлбэрилгэшэд Ленинэй 100 жэлэй ойе нэрэтэй... дэглэхэ... мэдэ... бисхалай... жэг бэлэ... бэрк абаа... да байгш... мэһөо зу... рэглэхэ... ра мөхэ... дээгүй... ран тэлэ... хойшонь...

Фильмы... Сухоруков... Н. Жари... болон бу... ло эмэ... хэдэн фр... ханабди... неверны... француз... гиль Де... Клод Бр... ну тагшаа...

Киногой... гэгшын... ааань, бу... бэшье тэ... шьеб даа... инаг дуг... нуудые... эрьетэр... олон тэм...

...ондо Хорини аймагта... дэй 153 гэмтэ ябадал га... хохо «Пал... ник» гэжэ... ре—эзэ... гөлөө... рынгоо Н... ахаар хэ... Тэрэ нюу... ды сэбэр... эсэгээ... гэжэ харуу... «Тотал... мын... са алба... Тэрэнэй... үни удаа... ной сетн... бюрогой... жэ тооло... үбгэндөө... ажал олж... һаар орөө... но. Гэр б... дые абар... һамгандаа... нэжэ үгэ... нэр хоюу... тэдтэй тэм... менон Ми... ди гэшэд... рынь — ...нуудта— ...Лермитт. ...шэд наада... Үнөө н... ния велич... медидэ э... даг агуу... Фюнес, м... Монтан г... Сценарис... Жерар Ур... лиан. Дан... жиссерынь...

ОЙ СОО САҺАТАЙ ЗАНДАА.
Е. ЧЕРНЫШОВОЙ ФОТО

БУРЯТИЯ

мүнөөдэрэй номерто

Россин арадай депутатуудай эзэлжээтэ бэшэ VIII съезд тухай мэдээсэл.

«Оромнай һанаа зобогни юумэ хүлеэнэндэл байна»— съездын нээлтэ дээрэ Россин парламентын спикер Р. Хасбулатовай хэлэһэн үгэ.

«Ажабайдалнай нимэл гээшэ»—биржын маклер П. Лазаревай үнэн сэхэ үгэ.

Сагаалган-93. «Милаагад гээшэ юун бэ?»—Ц. Тогэновой статья.

Һайндэр тухай дурсалга. «Марнятай» нэгэ үдэшэ»— А. Фадеевагай тэмдэглэл.

«Эгээл зулгы зохид, эгээл сэбэр, инаг дуратайнуудная» —Т. Салсаровай корреспонденци.

Гоё һайханай орондо. «Зүрхэ сэдьхэлэй дуунууд биил гээшэ»—Д. Сангажаповагай статья.

Спортын һонин.

Соносхолнууд, мэдээсэлнүүд.

ГАЛАЙ АЮУЛ АЙМШАГТАЙ

01 мэдээсэнэ

Мартамхай хүнэй гэмээ... гү, али гэнтэ гараһан гай тодхорһоо боложо, гэртээ үлэһэн үбгэд, хүгшэд, үхибүүд галай аюулда орожо, наһа барана. Байгша оной январь һара соо Улаан-Удэ хотодо 6 хүн, тэрэ тоодо хоёр үхибүүн галай аюулда орожо, наһа бараба.

Январиин 7-до Зеленый тосхоной хүдэлмэришэдэй ажаһуудалай вагон электротүхеэрэлгэһээ галда орожо, харуулшан Черяков дүрэһэн байна. Январиин 15-да Столбовой үйлсын 20-дахи гэртэ баһал галай аюул боложо, гэрэй эзэн эхэнэр Н. Б. Цыдыпова, 4 наһатай басагатай Серафимова гэгшэд галда шатаа. Мүн Солдатска тосхондо Дамбиевай ажаһуудаг гэртэ гал түймэр дүжэркэ, Жамсаранов үбгэжөөл аша хүбүүн хоёр наһа барахан байгаа.

Айл бүлэдэ гай гашуудал асарһан галай аюул тухай тоолохо болоо- наа, олон. Зүгөөр эндэ гэр байра-бэтоо табиһан электро-түхеэрэлгэнүүдээ, пеэшэнээ хүсэд унтараангүй орхиходонь болоно.

Үнгэрһэн жэлэй туршада республика дотор 2206 аюул боложо, 112 миллион түхэригэй гаргаша хэгдэһэн байна. Галай аюул хаанаһаа гараһан хаб гээд шалгажа үзэхэдэ, ехэнхи ушарта гэрэй өөдэй гэмээр галтүймэр һүжэркэ, хурша хэдэн айлай байра байдаг галай аюулда ороһон ушар олон. Жэлэй туршада ехэ аюулай болоходо, 72 хүн, тэрэ тоодо 12 үхибүүн наһа бараа.

Газар дорооһоо гараһан гашуудал, бусадһаа тобшолол хэжэ, галаа унтараажа электро - түхеэрэлгэнүүдээ хёрхоор шалгажа, хаража үнтыт гэжэ һэргылхэ дуран хүрэнэ.

Ехэ аюулай һүүлээр үнэһэн тоброг, галда орожо наһа барахан хүнүүд, гай гашуудал... Эдэ бүгэдэ нэгэ заримашуулай мартамхайһаа боложо гү, али зайн галһаа һүжэрһэн аюул хэнние хайрлаха, хэшээхэ болоноб? Галай аюул хэнние-шье хайрлахагүй ха юм.

Январиин 25-най һүни Калужска үйлсын 1-дэхи гэр галай аюулһаа шатажа, гэрэй эзэн эхэнэр Симоненко наһа бараа. Шалгажа үзэхэдэ, носожо байһан пеэшэн сооһоо галтай хөө унаһан байшоо ха юм.

Л. КОЧЕТОВА.